

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 2 (2025)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/ВНPH1512>

Бас редакторы – главный редактор

Аубакирова С. С.

доктор PhD

Заместитель главного редактора

Кожамжарова М. Ж., к.филос.н.

Ответственный секретарь

Искакова З. С. магистр

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Ветренко И. А.,	д.полит.н., профессор (Россия);
Шашкова Я. Ю.,	д.полит.н., профессор, (Россия)
Дронзина Т. А.,	д.полит.н., профессор (София, Болгария)
Севальников А. Ю.,	д.филос.н., профессор (Россия);
Уразалиева Г. К.,	к.филос.н., доцент (Россия);
Акишев А. А.,	д. полит. н., профессор;
Таштемханова Р. М.,	д.и.н., профессор;
Сағиқызы А.,	д.филос.н., профессор;
Карипбаев Б. И.,	д.филос.н., профессор;
Альмуханов С. Х.,	к.филос.н., доцент;
Алтыбасарова М. А.,	к.полит.н., ассоц. профессор (доцент);
Ермаханова С. А.,	к.социол.н.;
Ахметова Г. Г.,	к.филос.н.;
Ермагамбетова К. С.,	доктор PhD;
Альджанова Н. К.,	доктор PhD;
Абдикакимов М. Т.,	доктор PhD;
Уызбаева А. А.,	доктор PhD;
Кадыралиева А. М.,	доктор PhD;
Шакиров С. Е.,	доктор PhD;
Азербайев А. Д.,	доктор PhD;
Кулумжанов Н. Е.,	доктор PhD;
Шокубаева З. Ж.	(тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»
SECTION «PHILOSOPHY»

Аккулиева А. Е., Нурышева Г. Ж.

Цифрлық гуманитаристика:

Қазақстандағы қалыптасуы мен даму мүмкіндіктері.....4

Альмуханов С. Х., Султанова Г. Ш., Смагулова Б. Т.

Философия трансгуманизма: от человека к постчеловеку 19

Джуншеев Р. Е.

Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге көзқарастары:

салыстырмалы философиялық талдау33

Зейнулина А. Ф., Ташекова А. Т., Құдабаев А. Ж.

Алашорда қайраткерлері философиясындағы ұлттық таны.....50

Trubitsky B. S., Kozhamzharova M. Zh., Dronzina T. A.

Development of Artificial Intelligence through the Prism of Dialectics... 62

Авторлар туралы ақпарат

Правила для авторов

Information about the authors.....75

Авторларға арналған ережелер

Правила для авторов

Rules for authors81

Жарияланым этикасы

Публикационная этика

Publication ethics.....93

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 09.00.11

<https://doi.org/10.48081/WCTA9395>***А. Е. Аккулиева¹, Г. Ж. Нурышева²**^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*e-mail: asiya151725@gmail.com¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6050-7389>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6640-8111>**ЦИФРЛЫҚ ГУМАНИТАРИСТИКА: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ**

Бұл мақалада цифрлық гуманитаристика мен философия арасындағы өзара байланыс, сондай-ақ Қазақстандағы осы ғылыми бағыттың қалыптасу ерекшеліктері мен даму мүмкіндіктері қарастырылған. Мақаланың басты мақсаты – цифрлық гуманитаристика ұғымының теориялық-әдіснамалық негіздерін талдау, осы саладағы әлемдік тәжірибелерді зерделей отырып, Қазақстанда цифрлық гуманитаристиканы білім беру мен ғылыми-зерттеу жүйесіне енгізудің нақты жолдарын айқындау болып табылады. Зерттеу барысында теориялық талдау, тарихи-хронологиялық әдіс, контент-талдау, сондай-ақ ғылыми еңбектер мен ресми құжаттарды салыстырмалы зерделеу әдістері кешенді түрде қолданылды.

Нәтижелер көрсеткендей, цифрлық гуманитаристика дәстүрлі гуманитарлық ғылымдар мен заманауи ақпараттық технологияларды біріктіре отырып, үлкен деректер (big data), жасанды интеллект, виртуалды және кеңейтілген шындық (AR/VR) сияқты жаңа технологияларды белсенді пайдаланады. Авторлар цифрлық гуманитаристиканы білім беру жүйесіне кеңінен енгізу ғылыми зерттеу нәтижелерінің қолжетімділігін арттырып, академиялық қауымдастықты цифрландыруға оң әсер ететінін тұжырымдайды. Сонымен қатар, мақалада цифрлық технологияларды гуманитарлық

зерттеулерге енгізудің этикалық-әлеуметтік аспектілері және білім беру жүйесін цифрлық трансформациялаудың әдістемелік мәселелері кеңінен талқыланған. Авторлар қазақстандық ғылыми орта мен білім беру мекемелерінде цифрлық гуманитаристикаға арналған арнайы ғылыми жобалар мен мамандықтарды енгізудің қажеттігін атап өтеді. Бұл, өз кезегінде, гуманитарлық ғылымдардың халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Кілтті сөздер: Цифрлық гуманитаристика; цифрлық технологиялар; мәдени мұраны цифрландыру; big data; Digital Kazakhstan; цифрлық философия; виртуалды шындық; кеңейтілген шындық; жасанды интеллект.

Кіріспе

Цифрлық гуманитаристика (ағылш. Digital Humanities) – гуманитарлық және компьютерлік ғылымдардың тоғысында қалыптасқан пәнаралық ғылыми бағыт. Қарапайым тілмен айтқанда, цифрлық гуманитаристика – гуманитарлық білім салаларын цифрлық технологиялар арқылы жаңа деңгейге көтерудің әдіснамалық негізі. Цифрлық гуманитаристикада дәстүрлі гуманитарлық ғылымдардың әдістері цифрлық деректермен жұмыс жасау тәсілдерімен ықпалдастырылады, электронды ресурстар мен компьютерлік құралдар ғылыми зерттеудің ажырамас бөлігіне айналады. Мәтін, сурет, дыбыс сияқты мәдени мұра үлгілері цифрлық форматқа көшіріліп, оларды жинақтау, жүйелеу және талдау үшін ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктері пайдаланылады. Нәтижесінде гуманитарлық зерттеулерде деректерді цифрлық түрде өңдеу, визуализациялау, математикалық-статистикалық талдау сияқты жаңа әдістемелер пайда болып, ғылымның бұл саласының әдіснамалық қоры дами түсуде.

Бүгінгі қоғамның эволюциясы ғылым мен білімнің барлық саласына цифрлық технологияларды енгізуді талап етіп отыр. ХХІ ғасырдың алғашқы онжылдықтарында әлемде гуманитарлық ғылымдардың ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен жан-жақты интеграциясы белсенді жүрді. Нәтижесінде «цифрлық гуманитаристика» атты жаңа ұғым қалыптасты. Қазір әлемде цифрлық гуманитаристикамен айналысатын жүздеген орталықтар пайда болып, көптеген университеттер оқу бағдарламаларына бұл бағытты енгізді.

Дегенмен, «Digital Humanities» терминінің мағынасы туралы бірізді пікір қалыптаспаған, ғалымдар оны түрлі қырынан анықтайды

Мысалы, шетелдік зерттеушілердің бір тобы цифрлық гуманитаристиканы тек компьютерді зерттеу құралы ретінде пайдаланатын гуманитарлық

ғылымдар десе, енді бір сарапшылар оны «гуманитарлық ғылымдардың цифрлық дәуірдегі жаңаша түрі» деп сипаттайды. Америкалық ғалым Вендель Пьез цифрлық гуманитаристиканы жай сән үшін пайда болған құбылыс емес, қайта «цифрлық дәуірдегі гуманитарлық ғылымдар» екенін баса айтып, бұл үрдісті ғылымның жаңа Ренессансы деп бағалайды. Ал тағы бір зерттеуші Филипп Р. Бернс технологияның қолданылуы пәннің түпкі мәнін өзгерте алмайтынын, цифрлық әдістер гуманитарлық білімнің мазмұнын байыта түсетінін атап көрсетеді. Яғни цифрлық гуманитаристика дәстүрлі гуманитарлық зерттеулерді түбегейлі алмастырмайды, керісінше олардың тың қырларын ашуға мүмкіндік береді [1].

Гуманитарлық ғылымдардағы цифрлық бұрылыс (digital turn) зерттеу әдістерінің ғана емес, ғылыми коммуникацияның да форматын өзгертті. Бүгінде білім мен ақпаратты өндіру, тарату және тұтыну жолдары цифрлық платформаларға негізделген жаңа деңгейге шықты. Ғалымдар өз еңбектерін электронды форматта еркін жариялап, зерттеушілер қауымы бұрын-соңды қолжетімсіз болған мәліметтерге онлайн қол жеткізіп отыр. Бұл үрдіс ғылыми нәтижелердің ашықтығы мен қолжетімділігін арттырып, гуманитарлық білімнің қоғамға әсерін күшейтті [1, 18-б.].

Мәселен, дәстүрлі қағаз кітаптар мен баспа журналдардың географиялық немесе таралымдық шектеулері цифрлық кітапханалар мен онлайн платформалар арқылы еңсерілуде. Зерттеушілер қауымдастығы Интернеттің көмегімен өзара жылдам байланысып, мәлімет алмасып, ортақ жобалар жүзеге асырды. Осылайша, цифрлық технологиялар гуманитарлық зерттеулердің табиғатын ғана өзгертіп қоймай, ғылыми танымның әлеуметтік кеңістігін де кеңейтті.

Қазақстан қоғамы да жалпы әлемдік цифрландыру үрдістерінен тыс қалған жоқ. Қазақстан Республикасы өз даму жолында «Цифрлық Қазақстан» атты ұлттық бағдарламаны қабылдап, экономикадан бастап білім беру мен ғылымға дейінгі барлық салада цифрлық трансформация жүргізе бастады [1, 26-б.].

Шын мәнінде, цифрлық қоғам құру үшін тек IT-инфрақұрылымды дамыту жеткіліксіз, сонымен бірге жаңа технологияларды тиімді пайдалана алатын білімді қоғам қалыптастыру қажет. Бұл тұрғыда гуманитарлық білім беру жүйесін заманауи талаптарға бейімдеу өзекті міндетке айналды. Цифрлық өркендеу жағдайында техникалық және гуманитарлық білімдер бірін-бірі толықтырып, қатар дамығанда ғана қоғамның сапалы трансформациялануына қол жеткіземіз деген тұжырым қалыптасты.

Сондықтан Қазақстанда цифрлық технологиялар мен гуманитарлық ғылымдардың тоғысында пайда болған цифрлық гуманитаристика бағытын дамыту заман талабына сай және перспективалы қадам болып саналады. Осы

мақаланың мақсаты – цифрлық гуманитаристиканың теориялық негіздерін талдап, Қазақстандағы қалыптасу кезеңдерін көрсету және алдағы даму мүмкіндіктерін айқындау. Ол үшін әлемдік тәжірибедегі Digital Humanities эволюциясы мен әдістері сараланып, Қазақстандағы ғылыми және білім беру мекемелерінде жүзеге асырылып жатқан бастамаларға шолу жасалады. Зерттеу барысында соңғы жылдардағы деректер мен материалдарға ерекше көңіл бөлінді. Атап айтқанда, цифрлық даму бойынша ірі алаң болып саналатын Digital Almaty 2025 форумының материалдары, Қазақстан Республикасында орындалған мемлекеттік ғылыми жобалардың есептері, ресми мәліметтер және ғылыми әдебиеттер қолданылды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық негіздемесі – цифрлық гуманитаристика бойынша отандық және шетелдік әдебиеттер. Әсіресе, пәннің әдіснамалық қырларын ашуға мүмкіндік беретін маңызды еңбектер пайдаланылды. Мысалы, Melissa Terras, Julianne Nyhan сынды ғалымдардың редакциясымен жарық көрген цифрлық гуманитарлық ғылымдар туралы хрестоматиялық жинақ және А.Б.Антопольский, Д.А.Гагарина және басқа авторлардың цифрлық гуманитаристика жөніндегі кешенді монографиясы негізгі теориялық дереккөз ретінде талданды. Бұл еңбектерден цифрлық гуманитаристиканың анықтамалары, даму тарихы, зерттеу әдістері туралы тұжырымдамалық мәліметтер алынды [2, 25-б.].

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті арқылы қаржыландырылған ғылыми жобалардың мәліметтері, ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің есептері, бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланымдар зерттелді. Ақпарат көздерін талдау барысында жинақтау, салыстырмалы талдау және жүйелеу әдістері қолданылды. Зерттеу әдістемесі пәнаралық сипатта болғандықтан, тарихи талдау, мазмұндық (контент) талдау және жалпы ғылыми индукция мен дедукция әдістері кешенді түрде пайдаланылды. Мәселен, тарихи талдау арқылы цифрлық гуманитаристика бағытындағы алғашқы еңбектер мен оқиғалардың хронологиясы түзілді, контент талдау арқылы Digital Almaty 2025 форумы материалдарындағы негізгі үрдістер анықталды. Салыстырмалы әдіс арқылы Қазақстандағы жағдай әлемдік тәжірибемен салыстырылып, даму үрдістерінің ортақ тұстары мен ерекшеліктері айқындалды.

Нәтижелер және талқылау

Цифрлық гуманитаристика – ғылымның көптеген салаларының тоғысында тұрған кең өрісті ұғым. Оны жан-жақты түсіну үшін ең алдымен әлемдік деңгейде қалыптасқан анықтамалар мен теориялық ұстанымдарды

қарастырайық. Ғалымдардың пікірінше, цифрлық гуманитаристика – гуманитарлық ғылымдардағы зерттеу нысандарына ақпараттық технологиялар көмегімен жаңаша зер салу мүмкіндігі. Кейбір зерттеушілер Digital Humanities терминін «гуманитарлық информатика» (humanities computing) ұғымының орнын басқан жаңа атау деп санайды. [1, 48-б.].

Шынында да, бастапқы кезеңде (1990 жылдарға дейін) есептеуіш техника гуманитарлық ғылымдарда деректерді цифрлық форматқа көшіру, сақтау, каталогтау сияқты көмекші құрал рөлін атқарса, кейінірек компьютерлердің есептеу қуаты артып, бағдарламалық қамтамасыз ету жетіле түскен соң, цифрлық технологиялар гуманитарлық зерттеулердің тікелей өзіндік әдісіне айналды. Осылайша гуманитарлық білімде «цифрлық бұрылыс» деп аталатын сапалық өзгеріс орын алды – ғылыми ізденістердің парадигмасы өзгерді, жаңа пәнаралық тәсілдер қалыптасты. Мысалы, тарихи ғылымда клиометрия, әлеуметтануда желілік талдау, әдебиеттануда компьютерлік лингвистика тәрізді жаңа әдістер пайда болып, деректанудың көкжиегі кеңейді. Жаңа технология гуманитарлық ғылымдарда зерттелетін құбылыстарға басқа қырынан қарауға мүмкіндік берді. Дегенмен, цифрлық гуманитаристикадағы ізденістердің түп мақсаты – гуманитарлық ғылыми сұрақтарға жауап беру екенін естен шығармау керек. Бұл туралы профессор Ф. Р. Бернс: «Технологияны қолдану ғылым мазмұнын өзгерте алмайды, керісінше сол мазмұнды ашуға көмектеседі» деп тұжырымдаған. Бүгінгі күні цифрлық гуманитаристика аясында көптеген инновациялық әдістер қолданылып жүр. Зерттеушілер А. Б. Антопольский және әріптестері өз еңбектерінде цифрлық гуманитарлық зерттеулердің кең тараған әдіс-тәсілдерін бірнеше санатқа бөліп көрсетеді: біріншіден, деректер қоры (база данных) мен электрондық архивтер құру арқылы мәліметтерді сақтау және құрылымдау; екіншіден, мәтіндерді компьютерлік лингвистикалық талдау (әлеуетті мағыналарды анықтау, контентті цифрлық белгілеу, т.б.) және үлкен мәтіндік корпусарды статистикалық талдау – бұны шартты түрде мәдениетрика (культуромика) деп атайды; үшіншіден, әлеуметтік және тарихи деректерді желілік талдау (network analysis) әдістері, яғни адамдар мен оқиғалар арасындағы байланыстарды түйсітелік (визуал) түрде модельдеу; төртіншіден, географиялық ақпараттық жүйелер (GIS) көмегімен мәдени-тарихи құбылыстарды кеңістіктік картаға түсіру; бесіншіден, виртуалдық реконструкциялау (Virtual Reality) және кеңейтілген шындық (Augmented Reality) технологиялары арқылы тарих және мәдениет ескерткіштерінің цифрлық моделдерін жасау. Бұл әдістердің барлығы гуманитарлық ғылымдардың алдында тұрған классикалық сұрақтарды жаңаша тәсілмен қарастыруға жол ашады. Мысалы, әдебиеттанушылар бұрын тек мәтіннің мазмұнын сапалық талдау арқылы шығарма стилін сипаттаса,

бүгінде сан мың әдеби шығармалардың цифрлық мәтіндерін жинақтап, оларға компьютерлік лингвистикалық және статистикалық әдістерді қолдану арқылы авторлық стильді цифрлық өлшемдермен көрсету мүмкіндігі бар. Сол сияқты тарихшылар дәстүрлі археологиялық немесе жазба деректермен шектелмей, кеңістіктік деректер базасын құрып, тарихи оқиғаларды карта бетінде динамикалық бейнелеу арқылы жаңа заңдылықтарды аша алады. Демек, цифрлық технологиялар гуманитарлық зерттеулердің құралдар спектрін кеңейтіп қана қоймай, кей жағдайда ғылыми жаналық деңгейіндегі нәтижелерге жетуге ықпал етеді. Цифрлық гуманитаристиканың тағы бір қыры – үлкен көлемді деректерді (big data) талдау және оларды өңдеу әдістері. Қазіргі таңда гуманитарлық салалардағы деректер көлемі орасан артты. Мысалы, цифрландырылған кітаптар мен қолжазбалардың, газет-журналдардың, бейне және аудио жазбалардың жиынтығын алып қарасақ, дәстүрлі зерттеуші өмір бойы игере алмайтын ақпарат ауқымы жиналды. Осындай big data массивтерімен жұмыс істеу үшін мәліметтерді автоматты түрде индекстеу, сұрыптау, үлгі тану (pattern recognition) және машинамен оқыту (machine learning) алгоритмдерін қолдану қажеттілігі туады. Бұл – цифрлық гуманитаристика мен деректер ғылымының (Data Science) түйіскен тұсы. Мәселен, жазба құжаттарды автоматты түрде тану (OCR), мәтіндердегі тұлға атауларын, жер-су атауларын автоматты тану (NER), тарихи фотосуреттерді нейрондық желімен өңдеу арқылы өңін қалпына келтіру сияқты міндеттер шешілуде. Бұрын гуманитарлық зерттеулерде сирек қолданылған компьютерлік көру, нейрожелілік талдау әдістері енді ғылыми айналымға еніп отыр. Осы ретте зерттеуші Д.А.Гагаринаның мына пікірін келтірсек орынды: барлық гуманитарий бағдарламалауды білуі шарт емес, алайда кемінде бір цифрлық технологияны терең меңгерсе, сол арқылы өз саласында сапалы нәтижеге қол жеткізе алады. [3, 48-б.]. Сондықтан гуманитарлық мамандардың цифрлық сауаттылығын арттыру – цифрлық гуманитаристика дамуының басты алғышартының бірі. Жалпы, цифрлық гуманитаристика өзінің пәнаралық табиғатына орай әдіснама тұрғысынан күрделі және кей тұста қайшылықты ақпараттық инфрақұрылымды қажет етеді. Зерттеушілер бір мезетте әрі гуманитар, әрі технар болуы қиын; осыны жеңілдету үшін пәнаралық зерттеу топтары құрылады, гуманитарийлер мен программистер, деректанушылар мен мәліметтанушылар бірлесе жұмыс істейді. Мұндай коллаборация сәтті шығуы үшін институционалдық қолдау маңызды: цифрлық гуманитаристика орталықтары, зертханалары және деректер сақтау қоймалары болуы қажет. Дүниежүзінде мұндай инфрақұрылым көптеп қалыптасқан: АҚШ, Еуропа және Азияның бірқатар ірі университеттерінде Digital Humanities зертханалары жұмыс істейді, гуманитарлық бағыттағы ірі

кітапханалар өз қорларын цифрландырып, онлайн қолжетімді етіп жатыр. Қазақстанда да соңғы жылдары осы бағытта алғашқы қадамдар жасалуда. Төменде Қазақстандағы цифрлық гуманитаристиканың қалыптасуы мен даму тәжірибелеріне кеңірек тоқталайық [2, 60-б.].

Елімізде цифрлық гуманитаристика термині ғылыми ортада тек соңғы жылдары кеңінен айтыла бастады. Бұған дейін гуманитарлық ғылымдарда ақпараттық технологияларды қолдану жекелеген аспектілерде ғана көрініс тауып келді. Мәселен, кітапханалар мен архивтер қорын цифрландыру, электронды оқулықтар даярлау, веб-сайттар арқылы тарихи-мәдени мұраны насихаттау жұмыстары 2000 жылдардан бері жүргізіліп келгені мәлім. Алайда, олар кешенді ғылыми бағыт ретінде қарастырылған жоқ. 2017 жылы қабылданған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бұл үдеріске тың серпін берді. Бұл бағдарламаның аясында білім беру мен ғылым саласында цифрлық инфрақұрылымды дамыту, цифрлық білім ресурстарын қолдану және IT құзыреттіліктерді арттыру міндеттері қойылды. Гуманитарлық ғылымдар цифрлық трансформацияның осы талаптарына бейімделе бастауы заңды құбылыс еді. Сол кезден бастап қазақстандық ғалымдар цифрлық гуманитаристика тақырыбына назар аударып, алғашқы ғылыми мақалалар жариялана бастады. Мысалы, соңғы жылдары отандық философтар, тарихшылар мен филологтар цифрлық технологиялардың өз салаларындағы қолданысын талқылаған еңбектер шығарып, «цифрландыру дәуіріндегі гуманитарлық ғылымдардың беталысы» туралы пікірлер айтылды. Қазақстанда цифрлық гуманитаристика бойынша мамандар даярлау ісі де біртіндеп жолға қойылуда. Алғашқы қадамдардың бірі ретінде Шығыс Қазақстан облысында қолға алынған бастаманы айтуға болады. Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінде 2018 жылдан бастап «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында тарихшы және археолог мамандарға цифрлық технологияларды үйрету курстары енгізіліп, нәтижесінде «Тарихшы-IT» және «Археолог-IT» атты жаңа пәнаралық магистратура бағдарламалары ашылды. Бұл бірегей бағдарламалар археология және тарих саласын жоғары технологиялармен ұштастыратын әмбебап мамандар даярлауға бағытталған. Мұнда тыңдаушыларға тарихи-мәдени мұра нысандарын 3D моделдеу, GIS-картографиялау, архив деректерін цифрландыру сияқты арнайы курстар оқытылды. Кейіннен осындай «Тарихшы-IT» мамандығы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде де магистратура деңгейінде іске қосылды. Бұл – Қазақстанда цифрлық гуманитаристика элементтерін білім беру жүйесіне кіріктірудің алғашқы мысалдары. 2020 жылы Қазақстан ғалымдарының бір тобы Еуропалық Одақтың Erasmus+ Jean Monnet бағдарламасының грантын жеңіп

алып, «Digital Humanities in the Republic of Kazakhstan: Local Solutions for Global Problems» атты халықаралық жобаны бастады. Бұл жоба аясында Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ философия кафедрасының, ШҚМУ тарих кафедрасының және шетелдік серіктес университеттердің зерттеушілері цифрлық гуманитарлық ғылымдарды Қазақстанда дамыту бойынша бірлесіп жұмыс істеді. 2020–2021 оқу жылында ҚазҰУ мен ШҚМУ-де «History, Theory and Practice of Digital Humanities» атты арнайы курс үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) оқытылып, жүзден астам студент, магистрант, докторант осы жаңа пәнді игерді. Тыңдаушылар цифрлық гуманитаристиканың пайда болу тарихы, шетелдегі дамуы, Қазақстандағы цифрландыру жобалары, әртүрлі гуманитарлық салалардағы (философия, тарих, филология, мәдениеттану, т.б.) цифрлық әдістер туралы жан-жақты білім алды. Курс аясында студенттер өздері де цифрлық мәліметтерді талдау бойынша шағын жобалар орындап, тәжірибе жинады. Аталған жоба шеңберінде thinkz.wordpress.com сайты ашылып, онда цифрлық гуманитаристикаға қатысты қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде ресурстар мен жаңалықтар жариялана бастады. Сонымен қатар 2021 жылдың наурызында осы жобаның ықпалымен қазақ философиясы мамандарының «Қазақ философиясы» атты онлайн қауымдастығы құрылып, отандық ғалымдардың цифрлық платформалар арқылы кәсіби ықпалдастығы артты. Бұл мысалдар цифрлық технологиялардың ғылыми коммуникацияға да оң әсер еткенін көрсетеді (әсіресе пандемия кезінде онлайн қауымдастықтың маңызы зор болды). Цифрлық гуманитаристика бағытындағы зерттеулерді институционалдық деңгейде қолдау соңғы жылдары мемлекеттік ғылыми жобалар арқылы жүзеге асуда. 2021 жылдан бері ҚР Білім және ғылым министрлігі (қазіргі Ғылым және жоғары білім министрлігі) гуманитарлық ғылымдарды цифрландыруға қатысты бірнеше ғылыми жобаны гранттық қаржыландыру тетігімен қолдады. Мәселен, 2022–2024 жылдарға арналған гранттық конкурста Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғалымдары «Academic Kazakh Language Corpus» (Академиялық қазақ тілі корпусы) жобасын ұтып алып, іске кірісті. Бұл жоба қазақ тілінің академиялық стильдегі мәтіндерінен үлкен электронды корпус жасауды және оны лингвистикалық зерттеулер мен білім беруде пайдалануды мақсат тұтады. Тіл біліміндегі мұндай корпус жасау ісі – қазақ филологиясын цифрландыру жолындағы іргелі қадам. Ал 2023 жылы Қазақстан Үкіметі ұлттық жасанды интеллект моделін (KazNLP/KazLLM) дамыту үшін қазақ тілінің ауқымды цифрлық корпусын құрастырғанын хабарлады. Бұл жұмысқа еліміздің 26 ғылыми-зерттеу мекемесінен 140-тан астам ғалым қатысып, экономика, тарих, медицина, техника және т.б. 115 сала бойынша қазақ тіліндегі мәтін деректер жинақталғаны мәлім болды.

Мамандардың айтуынша, ұлттық тіл корпусы тек IT жобалар үшін ғана емес, жалпы мәдени тәуелсіздікті нығайту үшін маңызды, өйткені көптілді әлемде қазақ тілінің өз орны болуы оның цифрлық қорына да байланысты. Бұл – цифрлық гуманитаристиканың тіл білімі саласындағы нақты нәтижесі. Гранттық қаржыландыру шеңберінде жүзеге асып жатқан тағы бір қызықты зерттеу – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ базасында қолға алынған «Мектеп – университет» коллаборативті ортасы: Digital Humanities тұжырымдамасы аясында ғылыми жобаларды жүзеге асыру» атты жоба (2023–2025). Бұл жоба орта мектеп оқушылары мен жоғары оқу орны ғалымдарының бірлескен ғылыми зерттеу алаңын құруды көздейді. Яғни мектеп деңгейінен бастап оқушыларды шағын цифрлық гуманитарлық зерттеулерге тарту, оларды университеттегі зерттеушілермен байланыстыру арқылы жас буынның ғылыми дағдыларын дамыту жоспарланған. Мұндай бастамалар шетелде кең тараған Citizen Science (азаматтық ғылым) трендімен ұштасып жатыр деуге болады. Егер мектептен бастап жастар цифрлық деректермен жұмыс істеуді, мәдени мұраға цифрлық талдау жасауды үйренсе, болашақта цифрлық гуманитаристика саласына даяр кадрлар легі көбейері сөзсіз. Сонымен қатар елімізде соңғы жылдары гуманитарлық мұраларды цифрландыру бойынша бірқатар ірі жобалар атқарылды. Мысалы, 2023 жылы Алматыда алғаш рет Digital Humanities Kazakhstan атты халықаралық жазғы мектеп ұйымдастырылып, шетелдік мамандар (Орталық Азиядағы Американика университеті жанындағы Цифрлық гуманитаристика зертханасынан, т.б.) тәжірибесімен бөлісті. Сол сияқты цифрлық технологиялар бойынша ірі форумдарда да гуманитарлық аспектілер талқылануда. Айталық, 2025 жылғы Digital Almaty 2025 форумында негізінен жасанды интеллект және өнеркәсіпті цифрландыру мәселелері көтерілгенімен, адами капиталды дамыту, цифрлық білім беру, мәдени және тілдік ерекшеліктерді сақтау тақырыптары да назардан тыс қалған жоқ [5].

Қазақстанда жасанды интеллектті дамыту және оны кадрлық, зерттеу мен кәсіпкерлік деңгейінде жүйелі түрде ілгерілету мақсатында 2024 жылдан бастап AI-Sana бағдарламасы іске қосылды. Бұл бастама – еліміздің жоғары білім беру жүйесін трансформациялап, жасанды интеллект бойынша салалық мамандар даярлауға, ғылыми жобалар мен стартаптарды қолдауға бағытталған маңызды стратегиялық қадам. Бағдарламаның құрылымы үш сатыдан тұрады: ЖИ негіздері бойынша жалпы білім беру, терендетілген салалық оқыту және стартаптық жобаларды акселерациялау кезеңдері. 2025 жылдың алғашқы тоқсанында 150 мыңнан астам студент ЖИ бойынша курстарды аяқтап, 15 мың адам халықаралық деңгейдегі сертификаттар алды AI-Sana бағдарламасының ерекшелігі – оның отандық

университеттер мен халықаралық серіктестер (Huawei, Coursera, Astana Hub, т.б.) ынтымақтастығында жүзеге асуы, сондай-ақ Стэнфорд университеті мамандарының қатысуымен әзірленген оқу мазмұны [2, б.]. Бағдарлама аясында еліміздің 95 жоғары оқу орнында ЖИ пәндері оқу жоспарларына енгізілді, ал 27 жетекші ЖОО басты орталықтарға айналды. Сонымен қатар, бағдарламаның нәтижесінде 2025 жылдың соңына дейін кемінде 1500 DeerTech стартап құрылып, ұлттық инновациялық экосистемнің негізі қалануы жоспарланып отыр [4].

Цифрландырудың мұндай қарқынды дамуы гуманитарлық салаға да жаңа талаптар қойып отыр. Ендігі жерде еліміздің тарихи, рухани, әдеби мұрасын цифрлық кеңістікке толықтай енгізу, оны әлемдік ғылыми айналымға ЖИ (AI) және үлкен деректер дәуірінде сәйкестендіру маңызды. Бұл орайда цифрлық гуманитаристика әдістері – ұлттық мәдениет пен тарихты жаһандық цифрлық платформада дәріптеудің таптырмас құралы.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстандағы цифрлық гуманитаристиканың қалыптасу үдерісі қарқынды жүріп жатқанын көрсетті. Соңғы жылдары елімізде гуманитарлық ғылымдарды цифрландыруға бағытталған бірқатар жобалар іске асырылды, оқу үрдісіне жаңа пәндер енгізілді және ғылыми қауымдастықтың осы салаға қызығушылығы артты. Қазақстанның жалпы цифрлық даму стратегиясы (Цифрлық Қазақстан бағдарламасы, AI-Sana бағдарламасы) өзара үйлесім тауып, соның ішінде цифрлық гуманитаристикаға қолайлы жағдай жасалуда деп айтуға негіз бар. Әлемдік тәжірибеде цифрлық гуманитаристика гуманитарлық ғылымдардың болашағына айналып келе жатқаны байқалады. Мәліметтерді цифрлық форматта сақтау, үлкен деректерді талдау, компьютерлік модельдеу сияқты әдістер гуманитарий ғалымдардың жұмыс құралдарының бір бөлігіне айналды. Қазақстандық ғылыми орта да бұл жаһандық үрдістен шет қалмауы тиіс. Керісінше, отандық зерттеушілердің өз салаларында цифрлық технологияларды тиімді қолдану дағдыларын қалыптастырып, халықаралық Digital Humanities қауымдастығына кірігуі маңызды.

Мақалада талданған деректер негізінде Қазақстанда цифрлық гуманитаристиканы дамыту үшін келесі мүмкіндіктерді атап көрсетуге болады: біріншіден, отандық мәдени-тарихи мұраларды түгел цифрландырып, бірыңғай деректер базасын жасау (электронды архивтер, кітапханалар, музей қорлары). Екіншіден, гуманитарлық бағыттағы жоғарғы оқу орындарында цифрлық гуманитаристика бойынша мамандандыруды енгізу, арнайы курс және зертханалар ашу. Үшіншіден, пәнаралық зерттеу жобаларын көбейту – тарихшылар, тілшілер, философтарына IT-мамандармен бірлесіп жұмыс

істеу мүмкіндігін беру (гранттық қаржыландыруды осындай жобаларға бағыттау). Төртіншіден, шетелдік озық тәжірибені үйрену – халықаралық конференцияларға қатысу, бірлескен семинар-тренингтер ұйымдастыру, шетелде осы салада оқып жатқан жас ғалымдарды тарту. Бесіншіден, қоғамда цифрлық гуманитаристика бағытындағы бастамалардың маңызын түсіндіру, оның нәтижелерін бұқараға көрсету (мысалы, тарихи деректер негізінде жасалған интерактивті карталар немесе әдеби шығармалар бойынша деректер визуализациясы). Қорыта айтқанда, цифрлық гуманитаристика – Қазақстан үшін салыстырмалы түрде жаңа, бірақ болашағы зор ғылыми-әдістемелік бағыт. Оның табысты дамуы еліміздің ғылымы мен білімінің бәсекеге қабілеттілігін арттырып, ұлттық мұрамызды цифрлық кеңістікте дәріптеуге қызмет етеді. Цифрлық гуманитарлық жобалар гуманитарийлер мен IT мамандардың күш біріктіруін талап ететіндіктен, мұндай жобаларды қолдау ғылымның инновациялық үрдістерімен үндес келеді. Алдағы жылдары Қазақстанда цифрлық гуманитаристика саласы кемелденіп, халықаралық деңгейде танылған отандық зерттеулер пайда болады деп үміттенеміз. Бұл – цифрлық дәуірдегі гуманитарлық ғылымдардың жаңа көкжиегі болмақ. [6].

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 Цифровые гуманитарные науки : хрестоматия / под ред. М. Террас, Дж. Найхан, Э. Ванхутта, И. Кижнер. – Красноярск : СФУ, 2017. – 352 с.
- 2 Цифровые гуманитарные исследования : монография / А. Б. Антопольский, А. А. Бонч-Осмоловская, Л. И. Бородкин [и др.]. – Красноярск : СФУ, 2023. – 272 с.
- 3 Гагарина, Д. А. Изучаем Digital Humanities [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа : <http://dhumanities.ru> (дата обращения: 10.04.2025).
- 4 Қазақстанның цифрлық трансформациялануындағы лингвистикалық кластерді дамыту мүмкіндіктері [Электронный ресурс]. Tilalemi.kz. – 21.06.2023. – Режим доступа : <https://tilalemi.kz> (дата обращения: 05.04.2025).
- 5 Digital Almaty 2025: Казахстан на пороге цифровой революции [Электронный ресурс]. – Деловой Казахстан (DKnews.kz), 02.02.2025. – Режим доступа : <https://dknews.kz> (дата обращения: 05.04.2025).
- 6 Корпус казахского языка для KazLLM разрабатывают более 140 ученых [Электронный ресурс]. – Kapital.kz. – 13.02.2025. – Режим доступа : <https://kapital.kz> (дата обращения: 10.04.2025).
- 7 Зарубина, В. Digital transformation of the promotion of educational services of Kazakhstani universities / В. Зарубина, М. Зарубин, Ж. Есенқұлова,

Р. Салимбаева, Г. Сәтбаева // Journal of Innovation and Entrepreneurship. – 2024. – Vol. 13. – Article 3.

8 Шмакова, Е. Creation of a collaborative «school–university» environment to support research activities in schools / Е. Шмакова, Ә. Жүнісбаева // Education Sciences (MDPI). – 2025. – Vol. 15, № 1. – P. 100.

9 Gogora, A. Digital humanities and philosophy – A problem of digital research / A. Gogora // World Literature Studies. – 2016. – Vol. 8, № 3. – P. 104–114.

10 Pérez-González, M. de L. When Humanities Become Digital : Philosophy and Algorithm / M. de L. Pérez-González // Critical Hermeneutics. – 2021. – Special Issue : Philosophy and Theory of Humanities.

References

- 1 Cifrový'e gumanitarný'e nauki : xrestomatiya [Digital Humanities : Anthology] / edited by M. Terras, J. Nyhan, E. Vanhoutte, I. Kizhner. – Krasnoyarsk : SFU, 2017. – 352 p.
- 2 Cifrový'e gumanitarný'e issledovaniya : monografiya [Digital Humanities Research] : Monograph / A. B. Antopolsky, A. A. Bonch-Osmolovskaya, L. I. Borodkin [et al.]. – Krasnoyarsk : SFU, 2023. – 272 p.
- 3 Gagarina, D. A. Izuchaem Digital Humanities [Studying Digital Humanities] [Electronic resource]. – 2017. – Access mode: <http://dhumanities.ru> (date of access: 10.04.2025).
- 4 Qazaqstannyñ sifrlıq transformasialanuındaǵy lingvistikalıq klasterdi damytu mǔmkındıktarı [The transformation of Kazakhstan's digital linguistic clusters] [Electronic resource]. – Tilalemi.kz. – 21.06.2023. – Access mode: <https://tilalemi.kz> (date of access: 05.04.2025).
- 5 Digital Almaty 2025 : Kazakhstan na poroge cifrovoj revolyucii [Digital Almaty 2025 : Kazakhstan on the threshold of digital revolution] [Electronic resource]. – Delovoy Kazakhstan (DKnews.kz). – 02.02.2025. – Access mode: <https://dknews.kz> (date of access: 05.04.2025).
- 6 Korpus kazaxskogo yazı'ka dlya KazLLM razrabatyvayut bolee 140 ucheny'x [More than 140 scientists are developing the Kazakh language corpus for KazLLM] [Electronic resource]. – Kapital.kz. – 13.02.2025. – Access mode: <https://kapital.kz> (date accessed: 10.04.2025).
- 7 Zarubina, V. Digital transformation of the promotion of educational services of Kazakhstani universities / V. Zarubina, M. Zarubin, Zh. Yesenqulova, R. Salimbayeva, G. Satbayeva // Journal of Innovation and Entrepreneurship. – 2024. – Vol. 13. – Article 3.

8 **Shmakova, E.** Creation of a collaborative «school–university» environment to support research activities in schools / E. Shmakova, A. Zhunisbayeva // Education Sciences (MDPI). – 2025. – Vol. 15, No. 1. – P. 100.

9 Gogora, A. Digital humanities and philosophy – A problem of digital research / A. Gogora // World Literature Studies. – 2016. – Vol. 8, No. 3. – P. 104–114.

10 **Pérez-González, M. de L.** When Humanities Become Digital : Philosophy and Algorithm / M. de L. Pérez-González // Critical Hermeneutics. – 2021. – Special Issue : Philosophy and Theory of Humanities.

12.04.25 ж. баспаға түсті.

23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.

06.06.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. Е. Аккулиева¹, Г. Ж. Нұрышева²

^{1,2}Қазақский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы

Поступило в редакцию 12.04.25.

Поступило с исправлениями 23.01.25.

Принято в печать 06.06.25.

ЦИФРОВАЯ ГУМАНИТАРИСТИКА: СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрена взаимосвязь между цифровой гуманитаристикой и философией, а также особенности становления и возможности развития этого научного направления в Казахстане. Основной целью статьи является теоретико-методологический анализ понятия цифровой гуманитаристики, изучение мирового опыта в данной сфере и выявление конкретных путей интеграции цифровой гуманитаристики в систему образования и научных исследований в Казахстане. В ходе исследования применялись методы теоретического анализа, историко-хронологический подход, контент-анализ, а также сравнительное изучение научных трудов и официальных документов.

Результаты показали, что цифровая гуманитаристика объединяет традиционные гуманитарные науки с современными информационными технологиями, активно используя такие инструменты, как большие данные (big data), искусственный

интеллект, виртуальная и дополненная реальность (AR/VR). Авторы приходят к выводу, что широкое внедрение цифровой гуманитаристики в систему образования позитивно скажется на цифровизации академического сообщества и повысит доступность результатов научных исследований. Также в статье детально рассматриваются эτικο-социальные аспекты использования цифровых технологий в гуманитарных исследованиях и методологические проблемы цифровой трансформации системы образования. Авторы отмечают необходимость внедрения в казахстанской научной среде и образовательных учреждениях специализированных научных проектов и специальностей по цифровой гуманитаристике, что, в свою очередь, повысит международную конкурентоспособность отечественных гуманитарных наук.

Ключевые слова: цифровая гуманитаристика; цифровые технологии; оцифровка культурного наследия; большие данные; Digital Kazakhstan; цифровая философия; виртуальная реальность; дополненная реальность; искусственный интеллект.

*А. Е. Akkulieva¹, G. Zh. Nurysheva²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University,

Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 12.04.25.

Received in revised form 23.01.25.

Accepted for publication 06.06.25.

DIGITAL HUMANITIES: FORMATION AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN KAZAKHSTAN

The article explores the interconnection between digital humanities and philosophy, as well as the specifics of the formation and potential development of this scientific direction in Kazakhstan. The main goal of the article is a theoretical-methodological analysis of the concept of digital humanities, examination of global practices in this field, and identification of specific pathways for integrating digital humanities into the education and research systems in Kazakhstan. The research employs methods such as theoretical analysis, historical-chronological approach, content analysis, and comparative examination of scientific works and official documents.

Findings indicate that digital humanities combine traditional humanities with modern information technologies, actively employing

tools such as big data, artificial intelligence, virtual reality, and augmented reality (AR/VR). The authors conclude that the widespread implementation of digital humanities into the education system will positively impact the digitalization of the academic community and enhance the accessibility of research outcomes. Additionally, the article extensively discusses ethical-social aspects of incorporating digital technologies into humanities research, along with methodological challenges related to the digital transformation of the education system. The authors highlight the necessity of introducing specialized research projects and academic programs in digital humanities within Kazakhstan's scientific community and educational institutions, which, in turn, will boost the international competitiveness of domestic humanities.

Keywords: digital humanities; digital technologies; digitization of cultural heritage; big data; Digital Kazakhstan; digital philosophy; virtual reality; augmented reality; artificial intelligence.

МРНТИ 02.41.21

<https://doi.org/10.48081/EBFF5673>

***С. Х. Альмуханов¹, Г. Ш. Султанова², Б. Т. Смагулова³**

^{1,2,3}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар

*e-mail: sikola@list.ru

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

ФИЛОСОФИЯ ТРАНСГУМАНИЗМА: ОТ ЧЕЛОВЕКА К ПОСТЧЕЛОВЕКУ

Статья посвящена анализу концепции трансгуманизма как философского и культурного явления, направленного на радикальное преобразование человеческой природы посредством технологий. В работе рассматриваются основные идеи трансгуманизма, его исторические корни и ключевые направления развития.

Автор уделяет особое внимание философским аспектам трансгуманистической мысли, таким как проблема идентичности, моральные и этические вызовы, а также последствия перехода от человека к постчеловеку. В статье анализируются взгляды ведущих представителей трансгуманизма, а также исследуется влияние научных достижений в области биотехнологий, искусственного интеллекта и нейроинженерии на будущее человечества.

Обсуждается вопрос допустимости и пределов трансформации человеческой природы: возможные преимущества, такие как продление жизни, повышение когнитивных способностей и устранение биологических ограничений, сопоставляются риски, включая социальное неравенство, утрату аутентичности и возможные угрозы автономии личности.

В статье также рассматриваются вопросы идентичности, автономии и моральной ответственности в условиях технологического усовершенствования человека, а также критические аргументы противников трансгуманизма, утверждающих, что радикальное

изменение человеческой природы может привести к непредсказуемым последствиям.

Автор исследует и ключевые направления трансгуманистического проекта: генную инженерию, кибернетические имплантаты и цифровое бессмертие; потенциальные выгоды этих технологий, такие как продление жизни, усиление когнитивных способностей и освобождение от биологических ограничений, наряду с рисками, включая рост неравенства, социальную фрагментацию и утрату традиционных представлений о человеческой сущности.

Ключевые слова: трансгуманизм, постчеловек, антисциентизм, идентичность, робосапиенс, суперинтеллект

Введение

Согласно закону ускорения истории, интенсивность изменений во всех сферах жизни человек возрастает. Поступательное развитие человеческой цивилизации неизбежно влияет на трансформацию науки и технологий. В связи с этим в развитых странах всё чаще рассуждают о наступившем веке трансгуманизма, который, как известно, ставит своей целью самосовершенствование человека при помощи инновационных технологий и методов, влияющих на социальную, политическую, культурную и экономическую среду.

Если обратиться к истории философии, то можно отметить, что философия трансгуманизма берёт своё начало с эпохи Нового времени, далее его идеи развиваются в позитивизме и американском прагматизме. Поэтому неудивительно, что многие научные открытия, запрещенные в других странах, открыто поддерживаются в демократических странах, в особенности в США, где общество наиболее либерально относится к достижениям современной науки и техники.

Как фундамент техногенной идеологии трансгуманизм начал формироваться в первой половине XX века. Сторонники этой концепции считали, что необходимо создать наиболее благоприятные условия для развития современного научного знания. На взгляд его представителей, в лице: М. Миски, Г. Моравека, Р. Курцвейла, Н. Вострома, Эсфендиари, Р. Эттингера, М. Мура и других исследователей, вопросы безопасности страны, контроль за уровнем рождаемости, проблема слаборазвитых стран и дюжина других злободневных вопросов вполне решаемы при помощи технологических новаций.

Такая точка зрения в науке не нова: последствия технологического развития не всегда предсказуемы и однозначны для человечества. Ведь

речь идёт о дальнейшем вмешательстве в природу человека, не говоря уже о необратимых последствиях для окружающей среды под влиянием антропогенного фактора. В современной философии с новой силой возникли антисциентистские умонастроения, критически воспринимающие роль научно-технического прогресса, её дегуманизации и неоднозначности последствий. Приверженцы антисциентизма справедливо полагают, что наука ограничена в своём понимании реальности, так как опирается на объективность и эксперимент, оставляя без внимания субъективные аспекты человеческого опыта: эмоции, мораль, веру, духовность.

Как известно многие проблемы современности взаимосвязаны, и их решение возможно лишь общими усилиями всего мирового сообщества. В XXI веке эти проблемы обострились. Сейчас всё чаще говорят уже не о глобальном потеплении, а о глобальном кипении планеты с её аномальными амплитудами скачков температуры, падению урожайности вследствие засухи, таянии ледников и соответственно актуализации водной проблемы.

Во-первых, речь идёт об угрозе термоядерной войны, проистекающей из-за геополитических разногласий, территориальных претензий государств друг другу и апелляции к прошлым границам; во-вторых, о проблеме экологии, поскольку разрушается мировая экосистема, происходит исчезновение отдельных видов флоры и фауны, стремительно меняется климат, по экспоненте увеличивается выброс парниковых газов в атмосферу, что приводит к экологическому дисбалансу; в-третьих, обостряется демографическая проблема, что ведёт к социально-экономическим проблемам, напряжённым отношениям между развитыми и развивающимися странами; в-четвертых, возникает мировая продовольственная проблема, которая, в свою очередь, связана с проблемой бедности; в-пятых, актуализируется международный терроризм и экстремизм. Таким образом, перечисленные угрозы становятся потенциально опасными.

Материалы и методы

В статье авторы использовали методы философии: диалектический – для изучения противоречий, возникающих в трансгуманизме; герменевтический – позволивший интерпретировать скрытые смыслы и взаимосвязи в тексте трансгуманистической философии; системный – раскрывающий единство науки, философии, технологии и общества; сравнительно-исторический – связанный с изучением эволюции трансгуманизма; этико-аксиологический метод – позволивший оценить роль этических норм и проблему регулирования трансгуманистических технологий.

Результаты и обсуждение

Если обратиться к идейным вдохновителям идеологии трансгуманизма, в лице биологов Дж. Хаксли, Дж. Холдейну, физику Дж. Берналу, палеонтологу Тейяру де Шардену и многим другим ученым, то можно констатировать, что среди них нет однозначного мнения относительно того, что же это воззрение, в сущности, представляет, к чему сводится, так как различны их научные позиции. Тем не менее, они единодушны в том, что наука с помощью инновационных технологий способна улучшить физические, ментальные и психологические способности человека – эффективно сможет решить проблему старения и смерти человека, борьбу с болезнями, вопросы экономического дисбаланса и в конечном итоге глобальные проблемы. По большому счёту, такая позиция созвучна идеям, имевшим место ранее в истории человечества.

В философии ещё задолго до появления трансгуманизма представитель русского космизма философ Н. Федоров [1] утверждал, что в будущем при помощи науки человечество сможет решить многие проблемы. Звучит довольно утопично, но такая гипотетическая установка берёт своё начало ещё с Нового времени, с её лозунгом «Знание-сила», и в дальнейшем продолжилась в эпоху Просвещения.

В те времена мыслители полагали, что с помощью техники, эдакой «хитрости ума», можно будет удовлетворить жизненные потребности человека. Соответственно, прогресс технических средств XVII-XVIII мыслился как панацея от всех бед. Логика рассуждений была довольно банальна: почему люди злы и воюют между собой? почему существует голод? не хватает одежды и жилья и как разрешить все проблемы? возможен ли вечный мир и процветание? Ответы сводились к единственной фразе – это дело техники! Тем самым техника предстала готовым слугой, потворствующая прихотям человека, способная разрешить возникающие проблемы в обществе.

Безусловно, технологизация облегчила управление на производстве, в экономике, здравоохранении и образовании с одной стороны, с другой – создала изощрённую бюрократию. Не случайно Н. Бердяев, Хосе Ортега-и-Гассет, Хайдеггер, Ясперс и многие другие философы рассматривали технику как средство жёсткой организации больших масс людей в современном обществе. Такое понимание её роли привело к тому, что на современном этапе развития человечества уже небезуспешно функционирует цифровая антиутопия, как, например, в современном Китае.

С помощью технических средств стало возможным контролировать жизнь и деятельность человека посредством социального рейтинга. Этот

опыт постепенно распространяется и на другие страны. Такая тенденция характерна не только для зарубежных развитых стран, но и для Казахстана, которого также не обойдут стороной цифровые новации XXI века.

Обращаясь к цифровым технологиям, надо признать, что сегодня они всё больше контролируют жизнь, вторгаясь в личное пространство, не говоря уже о том, что большой массив данных часто утекает в открытый доступ, являясь большой проблемой для общества и государства, поскольку вопросы кибербезопасности сегодня стоят наиболее остро.

Несмотря на то, что технологическая модернизация и повышает эффективность деятельности, устраняет тяжёлый физический труд, одновременно она приводит к переходу свободных творческих профессий в несвободные. Уже сейчас появились фигуры маленького инженера, маленького научного работника.

Как известно, техника XXI века – это не техника прошлых эпох, с её помощью стало возможным легко манипулировать и контролировать сознание масс, что приводит к угрозе прямого вторжения в личностный мир человека и при необходимости его умышленного разрушения, что мы воочию и наблюдаем. Ещё Ф. Бэкон и Р. Декарт в своё время были убеждены, что с помощью техники можно будет удовлетворить все насущные потребности человека. А усилия, расходуемые на создание технических средств, будут значительно ниже выгод от неё.

Впрочем, слепое упование, имевшее место в XVII-XVIII, веках не оправдалось. Лозунг техногенной идеологии «это дело техники» потерпел фиаско; и не только потому, что за технику платится непомерно высокая цена, в смысле её обслуживания и утилизации, а также влияния на экологию, но и оттого, что именно она повинна во многих современных проблемах. Ведь наука через технократизм создаёт неравенство, закрепляя всё более сложные и иерархизированные структуры.

В Европе XVIII-XIX века мировоззрению техницизма противопоставлялась романтическая концепция. Суть её сводилась к тому, что для удовлетворения человеческих потребностей приходится платить непомерную цену. Действительно, можно ли с помощью технического прогресса полностью решить социальные проблемы? Вероятно нет, так как техника и технологии до сих пор служат орудием подавления свободы, равноправия, угрозе демократическим ценностям.

«Бэкон обещал, что знание станет силой, и силой оно действительно стало: силой разрушать тела и души людей более эффективно, чем это достигалось прежними средствами. Этот триумф проложил путь и к

другим триумфом: к улучшению транспорта, санитарных условий жизни, к усовершенствованию хирургии, медицины, психиатрии, коммерции и индустрии, но, прежде всего – к усовершенствованию подготовки к следующей войне», – с этой мыслью английского философа трудно не согласиться [2, с. 373].

Техника сегодня понимается как «неорганическое тело человека», делающее руки сильнее, ноги быстрее, глаза зорче. При этом имеется и обратная сторона её влияния: человек стал зависимым и подчиненным ей, она же, в свою очередь, поработала его индивидуальность и внутреннюю сущность, трансформирует сознание и мышление. К тому же, «техника, побеждая время, также вынуждает людей к ускорению ритма их собственной жизни. У человека не остаётся времени для того, чтобы задержаться в настоящем, пристально взглянуть в мгновение и задуматься о том, куда он движется» [3, с. 75]. Это подтверждается использованием современных мобильных устройств, различных гаджетов, которые провоцируют зависимость, залипание человека в виртуальной реальности, пагубно влияют на психику человека, на его ментальное и физическое здоровье.

Вместе с тем, рассуждая о нравственном аспекте затрагиваемого вопроса, следует согласиться с утверждением, что «сами по себе наука и техника нравственно нейтральны: нет «моральных» или «аморальных» технических или научных открытий, или машин. Нравственными или безнравственными могут быть только отношения людей по поводу применения этих открытий или машин, цели и результаты их использования в обществе. В этом и состоит фактическая сущность нравственных проблем современной НТР» [4, с. 104]. Примером может служить использование научных достижений в военных целях, для создания техники, направленной на эффективное уничтожение противника. Поэтому уместно всегда помнить о нравственной стороне технических открытий, её угрозе для человечества. Исходя из этого, проблема гонки вооружений всё ещё имеет место быть, а конфликты между государствами на фоне глобальных проблем будут только нарастать.

По мнению русского религиозного мыслителя В.В. Розанова: «Техника, присоединившись к душе, – дала ей всемогущество. Но она же её и раздавила. Получилась «техническая душа», лишь с механизмом творчества, а без вдохновения творчества» [5, с. 123]. Исследуя её влияние на развитие духовного мира человека, русский религиозный философ заключает, что «прогресс технически необходим, для души он вовсе не необходим» [5, с. 226].

Если ранее техникой восхищались, поскольку считали, что она социально не опасна, неспособна на восстание и революции, то теперь с развитием информационных систем, эффекта синергии возникают

новые причины для беспокойства за будущее человечества. В частности, исследователь искусственного интеллекта М. Миски утверждал, что уже совсем скоро *homo sapiens* будет заменён робосапиенсом во многих областях жизни человека. Стало быть, роль искусственного интеллекта (технологии ИИ) будет со временем только возрастать, а человечество неизбежно перейдёт к постчеловеческому обществу, произойдёт трансформация людей в трансгуманистический вид. В итоге умственные способности человека будут неуклонно снижаться по мере того, как интеллектуальная деятельность во многом будет отведена «суперинтеллекту», что неизбежно приведёт к очередному духовному и экзистенциальному кризису. С другой стороны, развитие технологии искусственного интеллекта, открывает новые возможности в сфере улучшения когнитивных способностей человека.

ИИ уже сегодня играет значительную роль в развитии нейроинтерфейсов, позволяющих взаимодействовать с компьютерами напрямую, минуя традиционные средства ввода. Такие технологии потенциально могут увеличить скорость обработки информации, улучшить память и даже позволить загружать знания напрямую в мозг. В перспективе это может привести к созданию «усиленного» человека, превосходящего биологические ограничения.

Одной из самых амбициозных целей трансгуманизма является концепция цифрового бессмертия. Некоторые ученые и футурологи, такие как Рэй Курцвейл [6], рассматривают возможность переноса человеческого сознания в компьютерные системы, создавая его виртуальную копию. Развитие ИИ в области моделирования разума может однажды позволить сохранить личность даже после смерти физического тела.

Еще одним направлением взаимодействия ИИ и трансгуманизма является киборгизация. Искусственный интеллект уже используется в разработке умных протезов, экзоскелетов и биотехнологий, помогающих восстановить или даже улучшить физические способности человека. В будущем можно ожидать все более глубокого слияния биологических и технологических компонентов, создавая новую форму постчеловека.

Однако, как уже отмечалось, столь радикальные технологические изменения порождают и этические вопросы. Возможны серьезные социальные последствия, включая разделение общества на «улучшенных» и обычных людей, риски потери автономии личности и угрозу полной зависимости от технологий. Кроме того, развитие автономного ИИ может привести к появлению систем, превосходящих человека в интеллектуальном плане, что вызывает опасения по поводу их контроля.

На заре философии и ранее поднимались вопросы улучшение природы человека, и эта проблема находила свое отражение в дихотомии

биологического и социального в человеке. По мнению сторонников трансгуманизма репродуктивные технологии уже близко подошли к решению проблемы бессмертия человека. Такая точка зрения имеет много общего с евгеникой, гласящей, что сильные люди должны развиваться, а слабые исчезать. Схожие суждения можно обнаружить и в философии Ницше с его идеей сверхчеловека, а также в различных расовых теориях. Подобный взгляд также имел место в физиогномике древних мыслителей на Востоке и Западе. Уже задолго до этих теорий человечество искало способ усовершенствования природы человека (в Древней Греции, Древнем Китае и Древней Индии).

Таким образом, постулируемый приход постчеловека иначе можно воспринимать как эру «нечеловечества» в связи с развитием новых технологий, которые могут привести к неоднозначным последствиям и различного рода конфликтам. Например, американский философ Ф. Фукуяма, воспринимает трансгуманизм как опасную идею в мире [7]. На его взгляд двумя основными формами критики этого учения выступают два аспекта: практический, связанный с возможностью достижения трансгуманистических целей и второй – этический, затрагивающий вопросы мировоззренческих и нравственных ориентиров.

Фукуяма полагает, что новые технологии и достижения исследовательских лабораторий принесут только временное облегчение, но не улучшат человеческий вид. Даже если и существуют медицинские препараты, меняющие настроение человека, и различные таблетки для накачивания мышц, селективной очистки памяти, пренатально-генетический скрининг и генная терапия, то в отдаленной перспективе их последствия довольно сомнительны. Кажущаяся разумность такого подхода может дорого обойтись человечеству, в особенности, когда речь идёт о моральном аспекте достижений науки в области биотехнологий, так как уже сегодня учеными предлагается три способа переформатирования человеческой природы: 1) генетическая модификация 2) нанокиборгизация 3) виртуально-цифровой формат. Кроме этого опасность сводится к тому, что среди самих ученых нет единого мнения относительно вопроса: в каком направлении должно совершенствоваться человечество.

Опасность кроется также в области генной инженерии, поскольку возможны генетические отклонения и вырождения человека как вида. Речь идёт об успехах в области биологии генетики антропогенетики. Всё это позволяет манипулировать животными и человеком, используя в научных целях уже бактерии и вирусы. Сегодня стало возможным искусственное воспроизведение жизни, в том числе и жизни человека, так называемая

проблема клонирования. Соответственно, развитие цифровых технологий и ускорение темпов научно-технического развития резко опережают возможности человека осмыслить поступательный технологический процесс.

Отдельно следует остановиться на трансгуманистическом подходе к понятию счастье, потому что технологии, на их взгляд, могут управлять человеческими ощущениями и импульсами в мозгу. То есть, если у человека возникает зависимость от химикатов, которые управляет его настроением, то возникает резонный вопрос: что будет с эмоциями и внутренним миром человека если он станет управляем. Не отразится ли это на экзистенциальных аспектах его бытия? Ведь трансгуманисты ставят задачу использовать научные достижения для реализации идеи конвергенции биологических, информационных, познавательных нанотехнологических систем. К примеру, подобного взгляда на человеческую природу придерживается Гр. Сток, глава Центра изучения эволюции и происхождения жизни. Он утверждает, что человеческий вид выходит из своего детства: «Нам пора признать наши растущие возможности и взять на себя за них ответственность. У нас есть для этого небольшой шанс, ибо мы уже начали разыгрывать из себя богов в некоторых сферах нашей жизни» [8, с. 16].

Опасность такого взгляда заключается в том, что в своей основе идея конвергенции нанотехнологий, биотехнологий, когнитивной науки и информационных систем всегда должна осмысливаться через призму нравственных императивов. Этот факт не беспокоит сторонников трансгуманизма, которые не разделяют такие опасения, считая, что развитие нанотехнологий напротив способно обеспечить человечество дополнительными экономическими ресурсами и тем самым снизит умственные усилия. По этой проблеме среди ученых до сих пор ведутся ожесточенные споры и точка в нём до конца не поставлена, как на это указывают зарубежные исследователи [9,10].

Выводы

В своём историческом развитии в трансгуманизме выделяют ряд периодов: ранние идеи (XVII–XIX века), связанные с философскими размышлениями о возможном улучшении человеческой природы; этап зарождения трансгуманизма (XX век) и таких наук как, кибернетика, генетика и вычислительные технологии, именно в 1950-е года Джулиан Хаксли впервые введёт термин “трансгуманизм”, обозначая им концепцию улучшения человека с помощью науки; современный этап (конец XX – начало XXI века) – время активного развития искусственного интеллекта, биотехнологий и цифровых технологий.

Основные положения концепции трансгуманизма, на наш взгляд, можно свести к трём тезисам: во-первых, его сторонники признают эволюцию человеческой природы и то, что развитие человека как биосоциального существа ещё не завершено; во-вторых, трансгуманисты уповают на науку, а точнее на дальнейшее биотехнологическое совершенствование человека, которое в обозримой перспективе приведёт к бессмертию и счастливой жизни; в-третьих, технологии помогут человеку создать общество, где произойдёт слияние техники и человека.

Тем самым, трансгуманисты уверены, что технический прогресс к 2050 году неминуемо создаст постчеловека со сверхспособностями, который окажет исключительное влияние на дальнейшее развитие цивилизации. Уже сейчас учёные тестируют методы нейропротезирования, нейрофармацевтики, разрабатывают молекулярные нанотехнологии, пытаются создать так называемый интерфейс по схеме мозг-компьютер. В различных частях земного шара корпорации работают над тем, чтобы адаптировать технологии к человеку; всё это приближает эпоху технологической сингулярности.

И как было подчёркнуто выше, с развитием современных технологий неизбежно возникнет ряд этических проблем, связанных с генетическим дроблением, угрозой нравственности, усугублением дегуманизации общества, экзистенциальной угрозой существования человека. Именно поэтому тезисы трансгуманизма сегодня подвергаются как никогда справедливой критике.

Список использованных источников

- 1 **Фёдоров, Н. Ф.** Философия всеобщего дела. Сборник статей. – М. : Проспект, 2024. – 232 с.
- 2 **Коллингвуд, Р. Дж.** Идея истории. Автобиография. – М. : Наука, 1980. – 486 с.
- 3 **Вригт, Г. Х.** фон. Философия техники Николая Бердяева // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 69–78.
- 4 **Коган, Л. Н., Ханова, О. В.** Культура в условиях НТР. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1987. – 154 с.
- 5 **Розанов, В. В.** Уединённое / Сост., вступ. статья, коммент., библиогр. А.Н. Никольюкина. – М. : Политиздат, 1990. – 543 с.
- 6 **Курцвейл, Р.** Эволюция разума. – М. : Бомбора, 2024. – 352 с.
- 7 **Фукуяма, Ф.** Конец истории и последний человек. – М. : АСТ, Ермак, 2004. – 588 с.

8 **Stock, G.** Metaman : The Making of Humans and Machines into a Global Superorganism. New York : Simon and Schuster, 1993. – 320 p.

9 **Аверьянов, В., Шнуренко, И.** Трансгуманизм. цифровой левиафан и голем – цивилизация. – М. : Книжный мир, 2021. – 320 с.

10 **Фоменко, А. Н.** Трансгуманизм 2.0. Как научная вера в бессмертие продлит жизнь и победит старение. – М. : Бомбора, 2023. – 192 с.

References

- 1 **Fyodorov, N. F.** Filosofiya vseobshchego dela. Sbornik statej. [Philosophy of the Common Cause. Collection of articles] [Text]. – Moscow : Prospekt, 2024. – 232 p.
- 2 **Kollingvud, R. Dzh.** Ideya istorii. Avtobiografiya. [The Idea of History. Autobiography] [Text]. – Moscow : Nauka, 1980. – 486 p.
- 3 **Vright, G. H. fon.** Filosofiya tekhniki Nikolaya Berdyayeva [Philosophy of Technology by Nikolai Berdyayev] [Text]. // Voprosy filosofii. – 1995. – № 4. – P. 69-78.
- 4 **Kogan, L. N., Hanova, O. V.** Kul'tura v usloviyah NTR. [Culture in the Conditions of the Scientific and Technical Revolution] [Text]. – Saratov : Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta, 1987. – 154 p.
- 5 **Rozanov, V. V.** Uedinyonnoe / Sost., vstup. stat'ya, komment., bibliogr. A. N. Nikol'yukina. [Solitary / Comp., introduction, commentary, bibliography by A. N. Nikol'yukina] [Text]. – Moscow : Politizdat, 1990. – 543 p.
- 6 **Kurcvejl, R.** Evolyuciya razuma. [Evolution of Reason] [Text]. – Moscow : Bombora, 2024. – 352 p.
- 7 **Fukuyama, F.** Konec istorii i poslednij chelovek. [The End of History and the Last Man] [Text]. – Moscow : AST, Ermak, 2004. – 588 p.
- 8 **Stock, G. Metaman : The Making of Humans and Machines into a Global Superorganism.** [Philosophy of the Common Cause. Collection of articles] [Text]. New York : Simon and Schuster, 1993. – 320 p.
- 9 **Aver'yanov, V., Shnurenko, I.** Transgumanizm. cifrovoy leviafan i golem – civilizaciya. [Metaman: The Making of Humans and Machines into a Global Superorganism] [Text]. – М. : Knizhnyj mir, 2021. – 320 p.
- 10 **Fomenko, A. N.** Transgumanizm 2.0. Kak nauchnaya vera v bessmertie prodlit zhizn' i pobedit starenie. [Transhumanism. Digital Leviathan and Golem - Civilization] [Text]. – М. : Bombora, 2023. – 192 p.

Поступило в редакцию 20.05.25.
Поступило с исправлениями 27.05.25.
Принято в печать 06.06.25.

*С. Х. Әлмұханов¹, Ф. Ш. Сұлтанова², Б. Т. Смағұлова³^{1,2,3}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

20.05.25 ж. баспаға түсті.

27.05.25 ж. түзетулерімен түсті.

06.06.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**ТРАНСГУМАНИЗМ ФИЛОСОФИЯСЫ:
АДАМНАН АДАМҒА ДЕЙІН**

Мақала трансгуманизм тұжырымдамасын технология арқылы адам табиғатын түбегейлі өзгертуге бағытталған философиялық және мәдени құбылыс ретінде талдауға арналған. Жұмыста трансгуманизмнің негізгі идеялары, оның тарихи тамыры және дамудың негізгі бағыттары қарастырылады.

Автор трансгуманистік ойдың философиялық аспектілеріне, мысалы, сөйкестік мәселесі, моральдық және этикалық сын-қатерлер, сондай-ақ адамнан кейінгі адамға ауысудың салдары сияқты мәселелерге баса назар аударады. Мақалада трансгуманизмнің жетекші өкілдерінің көзқарастары талданады, сонымен қатар биотехнология, жасанды интеллект және нейроинженерия саласындағы ғылыми жетістіктердің адамзаттың болашағына әсері зерттеледі.

Адам табиғатын трансформациялаудың рұқсат етілуі мен шегі талқыланады: өмірді ұзарту, когнитивті қабілеттерді арттыру және биологиялық шектеулерді жою сияқты ықтимал артықшылықтар әлеуметтік теңсіздікті, түпнұсқалықты жоғалтуды және жеке тұлғаның автономиясына ықтимал қауіптерді қоса алғанда, тәуекелдерді салыстырады.

Мақалада сонымен қатар адамның технологиялық жетілуі жағдайындағы сөйкестік, автономия және моральдық жауапкершілік мәселелері, сондай-ақ адам табиғатының түбегейлі өзгеруі күтпеген салдарға әкелуі мүмкін деген трансгуманизм қарсыластарының сыни дәлелдері қарастырылады.

Автор трансгуманистік жобаның негізгі бағыттарын да зерттейді: гендік инженерия, кибернетикалық имплантаттар және цифрлық өлместік; бұл технологиялардың әлеуетті пайдасы, мысалы, өмірді ұзарту, когнитивті қабілеттерді арттыру және биологиялық шектеулерден босату, сонымен қатар теңсіздіктің осуі, әлеуметтік

фрагментация және адам болмысы туралы дәстүрлі түсініктердің жоғалуы.

Кілтті сөздер: трансгуманизм, адамнан кейінгі, антисциентизм, этика, робосапиенс, суперинтеллектуал..

*S. Kh. Almukhanov¹, G. S. Sultanova², B. T. Smagulova³^{1,2,3}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Received 20.05.25.

Received in revised form 27.05.25.

Accepted for publication 06.06.25.

**PHILOSOPHY OF TRANSHUMANISM:
FROM HUMAN TO POSTHUMAN**

The article is devoted to the analysis of the concept of transhumanism as a philosophical and cultural phenomenon aimed at the radical transformation of human nature through technology. The paper examines the main ideas of transhumanism, its historical roots and key areas of development.

The author pays special attention to the philosophical aspects of transhumanist thought, such as the problem of identity, moral and ethical challenges, as well as the consequences of the transition from human to posthuman. The article analyzes the views of leading representatives of transhumanism, as well as examines the impact of scientific achievements in the field of biotechnology, artificial intelligence and neuroengineering on the future of mankind.

The issue of the permissibility and limits of the transformation of human nature is discussed: possible benefits such as prolongation of life, improvement of cognitive abilities and elimination of biological limitations, risks including social inequality, loss of authenticity and possible threats to personal autonomy are compared.

The article also examines issues of identity, autonomy, and moral responsibility in the context of human technological improvement, as well as critical arguments from opponents of transhumanism who claim that a radical change in human nature can lead to unpredictable consequences.

The author also explores the key areas of the transhumanist project: genetic engineering, cybernetic implants, and digital immortality; the potential benefits of these technologies, such as prolonging life, enhancing

cognitive abilities, and freeing oneself from biological limitations, along with risks, including increasing inequality, social fragmentation, and the loss of traditional ideas about human nature.

Keywords: transhumanism, posthuman, anti-scientism, identity, ethics, robo-intelligence, superintelligence.

FTAMP 02.01.21

<https://doi.org/10.48081/PYGO1960>

***Р. Е. Джуншеев**

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

*e-mail: zhunshev@gmail.com

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5792-7582>

АБАЙ МЕН СҰЛТАНМАХМҰТТЫҢ ДІНГЕ КӨЗҚАРАСТАРЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Бұл мақалада қазақ ағартушылық ойының көрнекті өкілдері — Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінге деген философиялық көзқарастары салыстырмалы түрде талданады. Екі ойшыл да дінді адамның рухани дамуы мен адамгершілік кемелденуінің негізі деп түсіндіргенімен, олардың дінді пайымдау бағыттарында өзіндік ерекшеліктер байқалады. Абай дінді ішкі руханият пен жүрек тәрбиесінің қайнар көзі ретінде бағалап, сопылық ілімнің идеяларын гуманистік тұрғыдан қабылдады. Оның түсінігінде дін — адамның жан дүниесін тазартып, толық адам деңгейіне жетудің жолы. Ал Сұлтанмахмұт Торайғыров дінді әлеуметтік прогресс пен әділеттілік үшін қажет құрал ретінде қарап, діни догматизм мен сауатсыздықты батыл сынады. Ол діни сенімнің ағартушылық әлеуетін алға тартып, заманауи білім мен ғылымды бірінісі орынға қойды. Мақалада екі ойшылдың шығармалары мен оларды зерттеген ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, олардың дінге көзқарастарының ұқсастықтары мен айырмашылықтары ғылыми негізде сараланады. Сондай-ақ қазақ ағартушылық дәстүріндегі діннің ролі мен оның философиялық мәні ашып көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері қазақ ойшылдарының діни дүниетанымының тереңдігін және олардың заманауи қоғам үшін маңыздылығын айқындауға бағытталған.

Кілтті сөздер: Абай Құнанбайұлы, Сұлтанмахмұт Торайғыров, дін философиясы, ағартушылық ой, рухани-адамгершілік құндылықтар, салыстырмалы талдау, қазақ философиясы.

Кіріспе

Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінге көзқарастарын салыстыра талдау қазақ ағартушылық ойының дамуын түсіну үшін маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Екі ойшыл да өз дәуірінің алдыңғы қатарлы ағартушылары ретінде діннің адам өміріндегі орнын терең пайымдады. Олар дінді тек сыртқы рәсімдер жиынтығы ретінде емес, адамгершілік пен ішкі мәдениеттің негізі ретінде қарастырды. Осы бағытта олардың көзқарастары арасында елеулі ұқсастықтар байқалғанымен, дүниетанымдық ұстанымдарында белгілі бір айырмашылықтар да кездеседі. Абай дінді адамның рухани кемелденуінің жолы деп түсіндірсе, Сұлтанмахмұт діннің кейбір әлеуметтік кертартпа көріністерін сынға алып, білім мен ғылымды дамытудың маңыздылығын алға тартты.

Мақаланың мақсаты – Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге қатысты философиялық ойларын салыстыра отырып, олардың дүниетаным ерекшеліктерін ашу және екі ойшылдың діни көзқарастарының тарихи-философиялық маңызын көрсету. Абай мен Сұлтанмахмұттың шығармаларын талдау арқылы олардың қазақ ағартушылық ойына қосқан үлесі және дін мен адамгершілік ұғымдарын өзара байланыстыра пайымдаған тұжырымдары нақтыланады.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеуде негізгі материал ретінде Абай Құнанбайұлының «Қара сөздері» мен өлеңдері, Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармалары мен публицистикалық еңбектері алынды. Сонымен қатар, олардың дінге көзқарасын түсіндіруге арналған қазақ ғалымдары мен философтарының зерттеулері қолданылды.

Зерттеу барысында бірқатар ғылыми әдістер кешенді түрде қолданылды. Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге көзқарастарын салыстырып, олардың ортақ және өзіндік ерекшеліктерін анықтау үшін салыстырмалы талдау әдісі пайдаланылды. Сонымен қатар ойшылдардың діни-философиялық тұжырымдарын олардың өмір сүрген дәуірінің тарихи және әлеуметтік жағдайларымен байланыста қарастыру мақсатында тарихи-философиялық әдіс қолданылды. Абай мен Сұлтанмахмұт шығармаларындағы дінге қатысты идеяларды жүйелі түрде ашып көрсету үшін мазмұндық талдау әдісі қолданылып, олардың негізгі ұстанымдары айқындалды. Сондай-ақ, ойшылдардың дін туралы ойларын қазіргі заманғы философиялық түсініктер тұрғысынан қайта қарастырып, ғылыми тұрғыда түсіндіру үшін интерпретациялық әдіске сүйенілді. Осы әдістердің үйлесімді қолданылуы зерттеудің ғылыми негізділігі мен объективтілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармаларында дін мәселесі терең философиялық тұрғыда көтеріледі. Екі ойшыл да дінді адамның ішкі дүниесін тәрбиелеудің, оның моральдық және рухани деңгейін арттырудың басты факторы ретінде қарастырады.

Абай дінді адамның жүрек тәрбиесімен, ішкі рухани тазалығымен тығыз байланыстырады. Оның «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» өлеңінде: «Махаббатпен жаратқан адамзатты, Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті» деп, дінді махаббат пен ізгіліктің бастауы ретінде сипаттайды [1, 191-б.]. Мұнда Абай дінді сыртқы рәсімдермен шектемей, адамның ішкі рухани әлемін кемелдендіруге бағытталған күш ретінде түсіндіреді. Ғалым, философ Ғ. Есімнің пікірінше, «Абайдың осы ойлары ортодоксиялық ислам шеңберінен асып жатыр. Ол Алланы танудың мақсаты адамшылық ізгілік туралы ойлар тарқату деген түсінікте болған» [2, 96-б.].

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармаларында дін мәселесі маңызды орын алады. Алайда ол дінді көбіне халықтың білімсіздігі мен әлеуметтік тоқырауына ықпал еткен жағдайлар тұрғысынан сынға алады. Ақын әсіресе дін атын жамылған надандардың әрекеттерін өткір әшкерелейді. Мәселен, оның «Дін» атты өлеңінде: «Бұл - молданың өтірігіне сену деген, Жетегіне соқырдың еру деген...» деп, дінді теріс мақсатта пайдаланғандарды ашық сынға алады [3, 39-б.]. Зерттеуші Бейсембай Кенжебаев та Сұлтанмахмұттың дүниетанымына жоғары баға бере отырып: «Сұлтанмахмұттың шығармаларының бәрі де өз кезеңінің өзекті, көкейтесті мәселелерін қозғайды; мазмұны терең, мағынасы аса күрделі» деп атап өтеді [4, 28-б.].

Абай да, Сұлтанмахмұт та дінді білім мен ғылымнан бөле қараған жоқ. Абай «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде білімнің, ғылымның дінмен қатар жүруі қажет екенін меңзейді: «Бес нәрседен қашық бол, бес нәрсеге асық бол» деген қағида арқылы адамдық қасиеттерді жоғары қояды [1, 4-б.]. Бұл тұрғыда Сұлтанмахмұт та үндеседі. Ол «Оқу» өлеңінде: «Бар қиынды тек қана ғылым жеңбек...» деп кесімді пікір айтады [3, 47-б.].

Бұл ойы «Айтыс» поэмасында да жалғасады. Онда ақын исламның шынайы мәніне тоқтала отырып: «Зекет бер, нашарларға көзің сал деп, Ғылымды қайдан болса сонан ал деп...» — дейді [5, 148 б.]. Демек, Сұлтанмахмұттың пайымдауынша, ислам өз табиғатында ғылымға ашық, ал зекет секілді ізгі істер қоғамдағы теңсіздікті азайту үшін қызмет етуі тиіс. Ақын дінді осы тұрғыдан жаңаша түсіндіріп, оны халықтың рухани және мәдени оянуына ұштастырады.

Қорыта айтсақ, Абай мен Сұлтанмахмұттың шығармаларында дін тақырыбы бір жағынан рухани-адамгершілік тұрғыдан, екінші жағынан ағартушылық сын тұрғысынан қарастырылған. Екеуі де дінді шынайы сенім мен білімге негізделген рухани тәрбие ретінде түсінгенімен, қоғамдағы діни көріністерді әртүрлі деңгейде қабылдап, әрқилы сипатта бейнелеген.

Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінге көзқарастарында бірқатар маңызды ортақ тұстар байқалады. Екі ойшыл да дінді адамның рухани кемелденуінің негізгі құралы ретінде бағалады және оның тек сыртқы рәсімдермен шектелуіне үзілді-кесілді қарсы шықты. Олар діннің мәнін ішкі сенім мен адамгершіліктен іздеді. Бұл үндестік туралы ғалым Зәки Ахметов: «Сұлтанмахмұт Абайға, әсіресе, адамгершілік, әділет, ғылым-білімді дәріптеу, адал еңбекті насихаттау секілді әлеуметтік мәселелерге қатысты пікір-толғаныстарының үндестігімен жақын сезіледі» деп орынды атап өтеді [4, 87–88-бб.].

Абай Құнанбайұлының дінге деген көзқарастары терең философиялық мәнге ие. Оның түсінігінде дін — адамның ішкі рухани әлемін тәрбиелейтін, жүрегін, ақылын және жанын кемелдендіретін күш. Абай дінді сыртқы ғибадаттар мен рәсімдермен ғана шектемей, оны адамгершілік пен рухани тазалыққа апаратын жол ретінде қарастырады. Оның «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп, Және хақ жолы осы деп әділетті» деген сөздері діннің адамзат арасындағы бірлік пен өзара мейірімділікке бағытталған құндылықтар жүйесі ретінде түсінілгенін көрсетеді [1, 191-б.]. Бұл жолдар Абайдың дінді тек жеке адамның рухани дамуы ғана емес, бүкіл қоғамның адамгершілік негіздерін қалыптастыру құралы ретінде қабылдағанын дәлелдейді. Діннің басты мәні — адамдардың өзара көмек көрсетуі, бір-біріне сүйіспеншілікпен қарауы және әділеттілікке ұмтылуы деп тұжырымдауға болады. Абай діннің осы тұрғыдан адамзат қоғамындағы маңызды әлеуметтік рөлін бағалаған.

Ғалым М.Мырзахметұлы бұл мәселені талдай келе: «М. Ауезов Абайдың исламиятқа қатысын анықтауда бүкіл абайтану саласындағы зерттеу жұмыстарында айтылар ой желістерінде негіз етіп ұстанар екінші тезисі: Абайдың діні — ақылдың, адамгершіліктің діні, — деген ойға тіреледі. ...Исламияттың кейбір түбірлі ұғымдарын сыншыл ақын сынына салып, оны өзіндік таным тұрғысынан адамгершілік дініне айналдырады» деп жазады [6, 278-б.]. Бұл пікір Абайдың дінге деген түсінігін тереңірек түсінуге көмектеседі. Абайдың ілімінде дін тек адамды сырттай өзгерту емес, оның ішкі әлемін, адамгершілік қасиеттерін, рухани жан дүниесін жетілдіретін басты құрал болып табылады. Абай дінді адамгершілікті қалыптастырудың, әділеттілік пен мейірімділікке жол ашатын күш ретінде қарастырады. Оның пікірінше, нағыз дін — бұл тек адамның жүрегіннің тазалығын қамтамасыз

етіп, оны адалдыққа, рақымдылыққа және махаббатқа жетелейтін рухани тұғыр.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дін туралы түсінігі Абайдың ілімімен тығыз байланысты және одан елеулі дәрежеде әсер алған. Ол дінді адамның рухани өсуіне, ішкі жан дүниесінің кемелденуіне және моральдық тұрғыдан биіктеуіне ықпал ететін күш ретінде бағалады. Сұлтанмахмұттың бұл көзқарасы оның «Айтыс» атты поэмасында айқын көрініс тапқан. Ақын бұл шығармасында дінді сыртқы рәсімдер мен догмалық ұстанымдар жиынтығы ретінде емес, ең алдымен адамның ар-ұжданына, ішкі әлеміне тікелей қатысты, оны тәрбиелейтін және жетілдіретін рухани бағдар ретінде пайымдайды [5, 148-б.].

Сұлтанмахмұт үшін дін — адамның өз ар-ұжданын қалыптастыратын, әділет пен шынайылықты ұлықтайтын негізгі рухани тірек. Ол дінді қоғамдағы формализмнен, догматизмнен тазарту қажеттігін түсініп, оның шынайы рухани және адамгершілік мәнін алға тартты. Осы орайда ғалым Әлімхан Ермеков: «Сұлтанмахмұтта, менің байқауымша, жалпы адамгершілік, әділдік, адам ғұмырының ұзақ болуы, бақыт, теңдік сияқты гуманистік тілектер басым еді. Ол қандай мәселе жайында әңгіме қозғасақта, ылғи осы тұрғыдан қарайтын...» — деп атап көрсетеді [4, 163-б.]. Ақын дінді де дәл осы гуманистік көзқарас тұрғысынан қарап, оны адамзаттың рухани дамуының негізі ретінде қабылдады.

Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге деген көзқарастары ұқсас, бірақ олардың акценттері мен көзқарасында кейбір айырмашылықтар да бар. Екі ойшыл да дінді ішкі рухани тазалық пен адамгершілік құндылықтарын жетілдіретін маңызды құрал деп санайды. Алайда, Абай діннің әлеуметтік және философиялық қырларын тереңірек аша отырып, оны тек адамды кемелдендіретін құрал ретінде ғана емес, қоғамдағы әділеттілік, бірлік және мейірімділік негіздерін қалыптастыратын күш деп қарастырады. Ал Сұлтанмахмұт өз шығармаларында діннің ар-ұжданға, моральға және адамгершілікке бағытталған күш екенін ерекше атап көрсетеді. Оның көзқарасында дін, ең алдымен, жеке тұлғаның ішкі рухани әлемінің тазалығын, адамның моральдық деңгейін көтеруге бағытталған құндылық ретінде сипатталады.

Екі ойшыл да дінді адамгершілік пен ішкі рухани тәрбиенің негізі ретінде қабылдай отырып, өз шығармаларында адамның жеке дамуына, қоғамдағы әділеттілікке және бірлікке жетудің жолдарын іздейді. Абай мен Сұлтанмахмұттың діни философиясындағы басты ұстаным — діннің адамды рухани тұрғыда дамытуы, оның ішкі әлемін тәрбиелеп, ар-ұжданы мен моральдық қасиеттерін қалыптастыруы болып табылады. Бұл тұжырымдар

бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтпай, адамгершілік және рухани даму жолында маңызды бағдар болып табылады.

Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дін мен ғылымды ұштастыру туралы көзқарастары қазақ ағартушылығының маңызды аспектілерін құрайды. Екі ойшыл да дінді тек қана сенім мен ұстанымдар жүйесі ретінде қарастырмай, оның ғылым мен біліммен тығыз байланысын көре білді. Олар дін мен ғылымды біртұтас дүние ретінде ұғынды, бұл көзқарас олардың әлемді түсінудегі синкреттік тәсілін айқындайды.

Абайдың дін мен ғылымға деген көзқарасы терең философиялық негізге ие. Ақыл мен ғылым - діннің іргетасы. Адам баласы діннің мағынасын терең ұғып, Алланы танып-сүюі үшін алдымен ақылын пайдаланып, ғылым-білім үйренуі қажет. Ақылсыз сенім - соқыр наным ғана. Абайдың 28-қарасөзінде айтылғандай: «Ақыл тоқтамаған соң, діннің өзі неден болады?» – деген тұжырым ғылым мен діннің арасындағы үйлесімділікті анық білдіреді. Демек, нағыз иман — ақылмен ұғынып, жүреппен сенуден басталады [1, 239-б.] Бұл пікірді Абайдың философиясында білім мен ғылымды діни сенімнен бөлек қарастырмаудың, оларды біртұтас дүниенің ажырамас бөлігі ретінде қараудың маңызды екенін аңғарамыз. Абай үшін ғылым тек табиғаттың заңдылықтарын түсіну ғана емес, ол - Алланың нұры, адамның рухани болмысын, оның ішкі әлемін тануға көмектесетін құрал. Ол адамзаттың рухани және ақыл-ой жағынан кемелденуіне ғылым мен діннің үйлесімді түрде қызмет етуін аса маңызды деп санады. Абайдың осындай көзқарасы оның уақытынан әлдеқайда алда еді, себебі сол кезеңде ғылым мен дін арасындағы қарым-қатынас әлі толық айқындалмаған болатын.

Ж. Алтаев пен А. Қасабек пен басқа да ғалымдар Абай Құнанбайұлының дінге көзқарасын тереңінен талдай отырып, оның діни сенім мен ғылымды үйлестіруге бағытталған ұмтылысын ерекше атап өтеді. Мәселен, Ж. Алтаев пен А. Қасабек: «Дін басыларының насихаттап жүрген соқыр сеніміне Абай ақылмен тануды қарсы қойды...» – деп, Абайдың дін мәселесінде рационалдықты, парасат пен ізгілікті негіз етіп ұстанғанын көрсетеді. [7, 157-б.].

Осы орайда ғалым Ә. Молдаханов та: «Абай діни соқыр сенімге қарсы. Ол өзінің діни көзқарасында – Кәсіп, Ғылым, Дін - осы үшеуінің бірлігін, үйлесімділігін басты шарт санайды», - деп, ойшылдың дінді тек рәсімдер мен сенімге емес, рухани-адамгершілік және ақыл-ой тәрбиесінің тұғырына айналдырғанын көрсетеді. Бұл тұжырым Абайдың дін мен ғылымды қарама-қарсы қоймай, керісінше, оларды адамның кемелдікке жету жолындағы екі қанаты ретінде бағалаған философиялық ұстанымын

дәлелдейді. Оның пікірінше, қоғамның рухани және мәдени дамуы үшін ғылым мен діннің үйлесімді байланысы қажет.

Сонымен, Абай ілімінде дін – ақыл мен ғылыммен сабақтас, рухани өрлеуге бағытталған тірек ретінде бағаланады. Бұл ұстаным оның ағартушылық бағытымен тығыз байланысты.

Абай мен Сұлтанмахмұттың ғылым мен дінді ұштастыруы олардың ағартушылық көзқарастарынан да айқын көрінеді. Сұлтанмахмұт Торайғыров та дінді, білім мен ғылымды дәріптеуге бағыттады. Оның шығармаларында дін мен ғылым арасындағы үйлесімділік пен өзара байланыс айқын байқалады. Мысалы, оның «Арманым» атты өлеңінде: «Әлемдегі терең сыр, Ғылыммен ғана ашылмақ...» деп, білім алуды, ғылымды зерттеуді ең басты парыз ретінде қарастырады. [3, 70-б.].

Бұл жолдар Сұлтанмахмұттың ғылым мен білімді адамзаттың рухани дамуының және ішкі кемелденуінің негізі ретінде бағалағанын көрсетеді. Ғылым оған ақиқаттың, шындықтың және адамгершіліктің жолы ретінде көрінді. Сұлтанмахмұттың бұл көзқарасы оның дін мен білімді өзара байланыстырып, олардың адам мен қоғамды рухани тұрғыда тәрбиелеудегі мәнін жоғары бағалағанын білдіреді. Сұлтанмахмұттың осы көзқарасын зерттеуші Ә.Дербісәлі былайша түсіндіреді: «Ол ғылым мен ағартушылықты діннің шынайы мәнімен байланыстырды».[9, 79-б.].

Бұл пікір Сұлтанмахмұттың шығармашылығындағы негізгі ұстанымды көрсетеді. Ол ғылымды, білімді ғана емес, олардың рухани құндылықтармен байланысын да терең түсінді. Ә.Дербісәлінің айтуынша, Сұлтанмахмұттың көзқарасында дін мен ағартушылық өзара үйлесімділік пен толықтыққа ие болып, адамды рухани дамуға жетелейтін маңызды құндылықтар ретінде ұғынылған. Бұл түсінік оның шығармашылық мұрасында дін мен ғылымның бірігуі арқылы адамның моральдық және рухани дамуын қамтамасыз ету жолындағы үлкен мақсаттарын көрсетеді.

Абай мен Сұлтанмахмұттың дін мен ғылымды ұштастыру идеясы қазақ ағартушылығының негізгі сипаттарының бірі болып табылады. Олардың философиясында дін мен ғылым бір-бірін толықтыратын, өзара үйлесімді күштер ретінде қарастырылады. Абай үшін дін — адамның ішкі әлемін тазартатын, ал ғылым — оның ақыл-ойын кеңейтетін құрал болды. Ал Сұлтанмахмұт ғылымды ақиқатқа апаратын жол ретінде, ал дінді ар-ұжданды тәрбиелеудің негізгі құралы ретінде көрді. Осылайша, екі ойшыл да дінді, ғылымды және білімді адамның рухани және моральдық тұрғыдан өсуіне қажетті құндылықтар ретінде біріктірді.

Осы тұрғыдан алғанда, Абай мен Сұлтанмахмұттың дін мен ғылымды ұштастыруы тек теориялық емес, сондай-ақ практикалық тұрғыдан да

қоғамды, жеке адамды тәрбиелеудің маңыздылығын айқындайды. Бұл көзқарастар қазіргі қоғамда да өзектілігін жоғалтпай, білім мен ғылымды рухани құндылықтармен үйлестірудің қажеттілігін көрсетеді.

Абай мен Сұлтанмахмұттың надандық пен дінді дұрыс түсінбеуге байланысты сындарлы көзқарастары олардың әлеуметтік-қоғамдық мәселелерге деген терең сыншылдықпен қарағанын көрсетеді. Олар қазақ қоғамындағы діннің жансақтануына және оның дұрыс түсінілмеуіне ерекше назар аударды. Олардың шығармаларында діннің манипуляцияға ұшырауы, жалған молдалар мен діни саладағы алаяқтыққа қарсы өткір сын айтылған.

Абай Құнанбайұлының «Отыз сегізінші қарасөзінде» айтқанындай, ол дінді өзінің жеке пайдасына қолданатын, халықты адастыру мақсатында дін жолында жүрген жалған молдаларды қатты сынға алады. Абай бұл мәселеге қатысты: «Моллалар тұра тұрсын, хұсусан /әсіресе/ бұл замананың ишандарына бек сақ болындар... Бұлардың сүйенгені – надандар, сөйлегені – жалған, дәлел-дері тасбығы менен шалмалары, онан басқа ешнәрсе жоқ» деп, діни қызметкерлердің қоғамдағы мұндай теріс әрекеттерін өткір сынға алған. [1, 266-267-б.] Абай бұл жерде жалған діни қызметкерлердің дінді бұрмалап, оны өзінің жеке мүддесіне пайдаланатынын және осындай әрекеттердің халықты адастыруға әкелетінін айтқан. Оның пайымдауынша, шынайы дін адамның рухани дамуымен, әділеттілік, рақымшылық және тазалықпен байланысып, әркімнің жүрегіне және ақылына әсер етуі тиіс. Ал жалған молдалар дінді қарапайым адамдарды алдау және өз пайдасына пайдалану құралына айналдырып, қоғамды теріс бағытқа жетелейді. Абайдың бұл пікірлері оның дін мен қоғамға деген жанашырлық көзқарасын көрсетеді.

Сұлтанмахмұт Торайғыров та осы мәселеге қатысты өз ойларын ашық білдірді. Ол «Мағынасыз мешіт» деген өлеңінде жалған молдаларды айыптай отырып, олардың діни міндеттерін дұрыс орындамағанын және елді алдап жүргенін атап көрсетеді: «Айттым деп ол ойлайды құдай сөзін, Айтты ма, алдады ма жұрттың көзін» деп айыптайды. [3, 66-б.]. Сұлтанмахмұттың бұл сыны да қоғамда дінді теріс қолданушыларға бағытталған. Ол молдаларды халықты адастырушы ретінде сипаттайды, әрі олардың халыққа дұрыс бағыт-бағдар бермейтінін, діннің шынайы мәнін халыққа түсіндірудің орнына, тек қана жеке пайда үшін дінді пайдаланып отырғанын ашып көрсетеді. Оның бұл өлеңі діни қызметкерлердің әлеуметтік жауапкершілігін және шынайы діни білім мен адалдықтың маңыздылығын түсіну керектігін көрсетеді.

Сұлтанмахмұттың шығармашылығында діни қызметкерлердің қоғамдағы рөлі мен олардың моралдық-психологиялық жауапкершілігі аса маңызды орын алады. Ол халықты адастырушы ретінде жалған молдалардың болуын қоғамдық зардаптар ретінде бағалайды. Бұл оның қоғамдық сыншыл

көзқарастарын тағы да айқын көрсетеді. Осылайша, Сұлтанмахмұттың діни қызметкерлерге қатысты сыны оның қоғамның мәдениетіне, дініне деген жауапкершілігін арттыратын идеалы мен моральдық құндылықтарына негізделген.

Абай мен Сұлтанмахмұттың жалған молдаларға қатысты сыны олардың әрқайсысының діни түсініктерін тереңірек ашады. Олар үшін шынайы дін – бұл адамгершілікке, әділеттілікке, мейірімділікке тәрбиелейтін жол. Ал жалған молдалар мен діни қызметкерлердің қоғамдағы рөлі тек қана қоғамның рухани дағдарысына емес, сондай-ақ адамдардың адасуына да себеп болатынына екі ойшыл да ерекше мән берген.

Осы тұрғыда ғалым М.Мырзахметұлы бұлай тұжырымдайды: «Абай қоғамның, халықтың бүгінгі игілігіне қызмет етіп, бүгінгі өмірді ойлаған ғалым, хакимдердің қоғамдағы жауы деп дін иелері молда, қожа, ишан, яғни рухани кертартпа топтар екенін ашып көрсетеді» [6, 300-б.]. Бұл пікір Абайдың ғана емес, Сұлтанмахмұттың да дінге қатысты көзқарастарын толықтай сипаттайды. Екі ойшыл да қазақ қоғамында діннің дұрыс түсінілмеуі мен оның теріс қолданылуын әлеуметтік мәселелердің бірі ретінде көрген, осыған қарсы күресу үшін шығармашылығында халықты ағартуды маңызды деп санаған.

Сонымен қатар, Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге қатысты терең сындары олардың уақытынан әлдеқайда алға кеткенін көрсетеді. Олар діннің шынайы мәнін ашып, халыққа дұрыс бағыт көрсету үшін көп күш жұмсады. Бұл екі ойшылдың да діни философиясындағы басты мақсат – адамның рухани тазалығы мен моральдық кемелділігін жетілдіру, ал жалған молдалар мен дінді теріс пайдаланушылардың қоғамдағы орнын белгілеу болды.

Осылайша, Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге қатысты көзқарастарының негізгі ұқсастығы – дінді адамгершілік тәрбиенің, ішкі рухани жетілудің және ақиқатқа ұмтылудың жолы ретінде ұғынуында жатыр. Олар дінді формализмнен арылтып, оның шынайы рухани мағынасын ашуға ұмтылды.

Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінді түсінуінде ұқсастықтармен қатар, олардың дүниетанымында белгілі бір айырмашылықтар да байқалады. Бұл ерекшеліктер ең алдымен екі ойшылдың өмір сүрген тарихи-әлеуметтік жағдайларына, алған білім деңгейіне және жеке философиялық ұстанымдарына байланысты қалыптасқан. Абай дінді адамның ішкі рухани жетілуінің басты құралы ретінде қарастырса, Сұлтанмахмұт дінді әлеуметтік әділеттілік пен халықтың оянуы жолындағы құрал ретінде бағалады.

Бұл тұрғыда Зәки Ахметов былай деп жазады: «Сұлтанмахмұт, әсіресе әлеуметтік өмірдің қайшылықтарын, өз заманының шындығын нақтылы

түрде үлкен сыншылдықпен ашып көрсетуі жағынан Абай дәстүрлерін дамытудың өзіндік тың, жаңа өрісін тапқан деуге болады» [4, 87-88-бб.].

Сонымен, Сұлтанмахмұт Абай салған рухани ізденіс жолын өз дәуірінің жаңа талаптарына бейімдей отырып жалғастырды және оны әлеуметтік-сыншыл бағытта тереңдете түсті.

Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге көзқарастары арасындағы айырмашылық олардың жалпы философиялық көзқарастары мен қоғамдағы рухани тәрбие мәселесіне қатысты терең түсініктерін көрсетеді. Абай үшін дін адамның ішкі рухани кемелденуінің және моральдық жетілуінің басты құралы болып саналды. Ол ислам дінін, әсіресе, сопылық-моральдық тұрғыдан пайымдап, оны адамгершілік пен ішкі тазалықтың негізі ретінде қарастырды. Абайдың ойынша, нағыз дін адамның рухани тұрғыда жетілуіне бағытталған және ол ақылмен, жүрекпен ұғынып қабылдануы керек. Ол өзінің «Отыз сегізінші қара сөзінде» дінді танудың басты жолы ретінде «ақыл, ғылым, махаббат» ұғымдарын ұсынады. Бұл тұжырымда Абай ғылым мен махаббатты діннің рухани мәнін түсінудің негізі деп есептейді. Абайдың пікірінше, діннің шынайы мәнін түсіну үшін адам алдымен ғылым мен ақылдың көмегіне сүйеніп, сол арқылы өз жүрегінің тазалығын қалыптастыруы қажет. Осылайша, Абай дінді адамгершілікті тәрбиелейтін күш ретінде қарастырады және оны ішкі рухани кемелдену жолы ретінде қабылдайды.

М.Әуезов бұл туралы былай деп жазады: «Абай дінді тануда схоластикалық емес, гуманистік жолды таңдады» [10, 112 б.]. Бұл пікір Абайдың дінге деген гуманистік көзқарасын көрсетеді. Оның түсінігінде дін тек сыртқы рәсімдер мен міндеттерді орындаумен шектелмейді, ол адамның рухани ізденісі мен ішкі дүниесінің тазалығына бағытталған. Бұл тұрғыда Абай дін мен ғылымды ажыратып қарамады, керісінше, оларды үйлестіріп, адамды шынайы адамгершілікке жетелейтін құрал ретінде ұсынды.

Ал Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінге көзқарасы әртүрлі әлеуметтік және діни құрылымдарға сын көзбен қарауымен ерекшеленді. Ол діннің сыртқы рәсімдеріне және діни институттарға күмәнмен қарады, әсіресе халықты надандықта ұстап, ақиқатты бұрмалап жүрген жалған діни қызметкерлерді сынға алды. Сұлтанмахмұт өз шығармаларында діни тұлғаларды қатты айыптап, оларды халықты адастырушы ретінде суреттейді. Сұлтанмахмұттың сөзі өте өткір әрі нақты сынға негізделген. Ол, «Зарландым» деген әңгімесінде «Бұрынғы «аян», молда, надан-қожа ишандардың жолымен кетіп...» деп, бұрынғы діни дәстүрді ұстанған, бірақ шынайы діннің рухын түсінбеген адамдарды сынайды. Бұл жерде «аян», «молда», «қожа», «ишан» сөздері арқылы ол халық арасында өзін діни

ұстаз ретінде көрсеткен, бірақ шын мәнінде дінді пайда көзіне айналдырған надан топты меңзейді [11, 68-б.]. Бұл сыни көзқарас Сұлтанмахмұттың дін мен қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздіктерге деген қарсылығын білдіреді. Ол дінді, ең алдымен, адамның рухани және моральдық дамуына қызмет ететін күш ретінде бағалады. Сұлтанмахмұт үшін діннің әлеуметтік құрылымдар мен рәсімдерге айналуы қауіпті, өйткені ол әділетсіздікті бүркемелеуші күшке айналады. Сұлтанмахмұттың дінге деген көзқарасы оның ағартушылық бағыттағы шығармашылығының бір бөлігі болып табылады. Ол дінді тек қана жеке адамның рухани тұрғыда жетілуі үшін қажет деп қана қарамай, оны қоғамды түзетуге және әділеттілікті орнатуға бағытталған күш деп санады.

Екі ойшылдың дінге қатысты көзқарастарының айырмашылығы олардың дінді әлеуметтік құрылымдарға және рәсімдерге қалай қарап, қандай мақсатта қолдануды көздейтіндігімен байланысты. Абай дінді адамның рухани жетілуіне және ішкі тазалығы мен адамгершілігіне бағытталған құрал ретінде көрсе, Сұлтанмахмұт діннің адамды жақсартуға қызмет етуін ғана мойындады, бірақ ол діни құрылымдардың және жалған діни қызметкерлердің теріс әсеріне қарсы шықты. Екі ойшыл да діннің қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздіктерді бүркемелеуші күш ретінде қолданылуына қарсылық білдірді, бірақ олардың бұл мәселені түсінудегі жолдары мен тәсілдері әртүрлі болды.

Бұл көзқарастар олардың философиялық және әлеуметтік позицияларын толықтай сипаттайды және олардың дін мен қоғамның рухани дамуына қатысты ойларын айқындайды.

Абай мен Сұлтанмахмұттың дін туралы көзқарастарының негізгі айырмашылығы олардың дінді түсінуі мен бағалау тұрғысынан айқын көрінеді. Абай дінді тек қана рухани тәрбиенің немесе моральдық жетілу жолының құралы ретінде қарастырмай, оны адамның ішкі жан дүниесінің тазалығы мен моральдық кемелденуіне апаратын абсолюттік моральдің қайнар көзі деп білді. Ол дінді адамның жүрегін, ақылын және рухын тәрбиелейтін күш ретінде сипаттады. Абайдың дінге деген көзқарасында оның гуманистік аспектісі басым, яғни ол дінді адамгершілік құндылықтарды дамыту үшін қажет деп санайды. Ол үшін дін тек сыртқы рәсімдер мен ғибадаттардан тұрмайды, оның басты мәні – адамның рухани кемелденуі мен ізгіліктің жолын ұстануы. Абай осы тұрғыдан келгенде, дінді адамды ішкі дүниесінде толық өзгертуге, моральдық жағынан кемелденуге бағытталған күш ретінде қабылдады.

Абайдың дін философиясында басты назар адамгершілік және этикалық принциптерге аударылған. Ол дінді тек қана сыртқы әлеуметтік құрылымдар

мен әлеуметтік әділеттілікті реттеу құралы ретінде емес, ең алдымен адамның рухани ішкі әлемін, оның жүрек тазалығын, махаббат пен ізгілікке деген ұмтылысын тәрбиелейтін құрал ретінде көрді. Бұл тұрғыда Абайдың пікірінше, нағыз дін – адамның өзін-өзі жетілдіруі, оған жетуге ұмтылуы және осы арқылы қоғамда жақсылық орнату. Оның дінге деген көзқарасы, әсіресе, адамның жеке басына бағытталған моральдық және рухани даму процесін қамтиды.

Бұл айырмашылықты қорытындылай келе, Абай дінді адамның ішкі дүниесінің ізгіленуі мен этикалық кемелдіктің құралы деп қарастырса, Сұлтанмахмұт діннің әлеуметтік және қоғамдық прогреске қызмет етуін талап етті. Осылайша, екі ойшылдың дінге деген көзқарастары олардың жалпы философиялық бағыттары мен қоғамға деген көзқарастарынан туындайды.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінге деген көзқарасы рухани кемелдену ұстанымымен қатар, әлеуметтік әділеттілік пен қоғамның жаңару мәселелеріне де ерекше бағытталған еді. Ол дінді тек адамның рухани өсуіне қызмет ететін құрал ретінде ғана емес, сонымен бірге халықтың оянуы мен әлеуметтік прогресс жолындағы қозғаушы күш ретінде бағалады. Сұлтанмахмұт діннің адамды рухани жағынан жетілдіру мүмкіндігін мойындай отырып, оның халық арасындағы надандықты жоюға және әлеуметтік теңсіздіктерге қарсы күреске үлес қосуы қажет деп санады.

Ол діннің кейде әлеуметтік әділетсіздіктерді бүркемелеу құралына айналып кетуіне және жалған діни қызметкерлердің халықты алдауына өткір сын көзбен қарады. Осы тұрғыдан алғанда, Сұлтанмахмұттың дінге қатынасы — оны адамгершілік тәрбиенің де, қоғамдық әділет үшін күрестің де маңызды негізі ретінде ұғынуға бағытталған.

Бұл ойлары оның «Жарлау» атты өлеңінде анық көрінеді. Онда ол: «Теңің тап, кемге барма, қор болма деп, Шаріғат, заң көрсетті саған жолды...» деп шаріғаттың мәнін адам қадірін сақтау, әділет пен теңдік жолында жүру ретінде түсіндіреді [3, 73-б.].

Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге деген көзқарастарындағы маңызды айырмашылықтардың бірі — олардың діни дәстүрлерге қатысты көзқарастарында көрініс табады. Абай дәстүрлі ислам құндылықтарын терең бағалап, осы құндылықтардың адамгершілік, моральдық кемелденуге әсерін жоғары бағалады. Ол исламның философиясын негізінен сопылық таным арқылы түсіндірді және исламның жоғары рухани құндылықтарын дәріптеді. Сопылық ілімін Абай тек сыртқы рәсімдер мен ғибадаттармен шектемей, оны адамның рухани жетілуіне, ішкі жан дүниесінің тазалығына бағыттайтын терең философиялық көзқарас ретінде қабылдады. Бұл Абайдың діни

құндылықтарды тек рухани ізгіленуге, моральдық кемелденуге жетелейтін құрал деп санауын көрсетеді. Оның сопылық танымға деген оң көзқарасы дін мен адамгершілік арасындағы тығыз байланысты көрсетті.

Ал Сұлтанмахмұт Торайғыровтың діни дәстүрлерге көзқарасы өзгеше болды. Ол дәстүрлі діни құрылымдар мен догматизмге қарсы шығып, әсіресе діни рәсімдер мен догмаларды адамды рухани түрде дамытуға емес, надандықты күшейту мен қоғамның артта қалуына себеп болып жатқан элементтер ретінде қарастырды. Сұлтанмахмұттың пікірінше, кейбір діни дәстүрлер тек қоғамның дамуына кедергі келтіріп, халықты надандықтан шығару орнына, қайта оны бұғаулап ұстап тұрады. Бұл тұрғыда ол исламды тек діни догматизм тұрғысынан емес, ағартушылық пен білімнің көзі ретінде қарастырды. Сұлтанмахмұт білім мен ғылымды діннен жоғары қоя отырып, қоғамды жаңарту мен адамды ағарту қажеттілігін басты мәселе ретінде атап өтті.

Осылайша, Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге деген көзқарастары олардың жалпы философиялық бағыттарындағы басты ерекшеліктерді көрсетеді. Абай үшін дәстүрлі ислам құндылықтары адамның рухани кемелденуінің негізі болса, Сұлтанмахмұт үшін діни дәстүрлер мен догматизм қоғамның дамуына кедергі келтіретін факторлар ретінде көрінді.

Сонымен, Абай мен Сұлтанмахмұттың дінге көзқарастарындағы айырмашылықтар олардың философиялық бағдарлары мен қоғамдық ойдағы рөлін айқындай түседі. Абай діни сенімді рухани өзін-өзі жетілдірудің жоғары формасы ретінде көрсетсе, Сұлтанмахмұт дінді әлеуметтік әділеттіліктің және халықты оятудың бір құралы ретінде бағалады.

Қорытынды

Абай Құнанбайұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дінге қатысты көзқарастары қазақ ағартушылық ойының дамуында маңызды орын алады. Екі ойшыл да дінді адамның ішкі дүниесін жетілдірудің, моральдық және рухани кемелденудің негізгі шарты ретінде қарастырды. Олар дінді тек сыртқы рәсімдер жиынтығы ретінде емес, адамның ақыл-ойы мен жүрек тәрбиесін дамытатын күш ретінде ұғынуға ұмтылды.

Абай дінді тану үшін ақыл, ғылым және жүрек тазалығын алдыңғы орынға қойды. Оның ойынша, дін адамның рухани ізденісіне, шынайы махаббат пен әділеттілікке бастау болуы тиіс. Абай үшін дін мен білім тығыз байланыста болды, сондықтан ол дінді терең түсінуді және шынайы құндылықтарды ұстануды насихаттады.

Сұлтанмахмұт Торайғыров болса, дінді халықтың әлеуметтік прогресіне қызмет ететін күш ретінде қабылдады. Ол діннің мәнін терең түсіне отырып, оның догматикалық және схоластикалық көріністерін сынға

алды. Сұлтанмахмұттың ойынша, дін білім мен ғылымды қолдағанда ғана халықтың оянуына және мәдени дамуына ықпал ете алады.

Абай мен Сұлтанмахмұттың көзқарастарындағы ортақтық — дінді адам өмірінің рухани негізі ретінде қарастыруы болса, айырмашылығы — діннің қоғамдағы рөлін түсіндіруінде, бірінің рухани кемелденуге, екіншісінің әлеуметтік серпіліске көбірек мән беруінде көрінеді. Екі ойшылдың идеялары қазіргі заманғы діни сананы жаңғыртуда да өзекті болып қала береді.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Абай**. Сен де бір кірпіш дүниеге. Өлеңдер мен қарасөздер. — Алматы : Атамұра, 2014. — 288 б.
- 2 **Есім, F.** Хакім Абай. — Астана : Фолиант, 2012. — 400-б.
- 3 Сұлтанмахмұт Торайғыров Үш томдық шығармалар жинағы. Бірінші том. — Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2002. — 176-б.
- 4 Дәуір ақыны : Ұлы ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровқа арналады / Құраст. Ф. Қ. Бектұрбекова. — Алматы : Орталық ғылыми кітапхана, 2002. — 264 б.
- 5 Сұлтанмахмұт Торайғыров Үш томдық шығармалар жинағы. Екінші том. — Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2003. — 256-б.
- 6 **Мырзахметұлы, M.** Абайтану : 1-кітап. Өңд., толықт., 2-бас. — Астана : Interactiv Kazakhstan, 2014. — 432 б
- 7 **Алтаев, Ж.** Қазақ философиясы : оқулық / Ж. Алтаев, А. Қасабек.. — Алматы : Қазақ университеті, 2017. — 222 б.
- 8 **Молдаханов, Ә. M.** Абай, Шәкәрім, Әуезов дәрістері. Оқулық. Алматы: ЖСШ РПБК Дәір, 2011. — 192 б.
- 9 **Дербісәлі, Ә.** Ислам және қазақ мәдениеті. — Алматы : Ғылым, 1998. — 176 б.
- 10 **Әуезов M.** Абай Құнанбаев. — Алматы : Ғылым, 1967. — 430 б.
- 11 **Сұлтанмахмұт Торайғыров.** Үш томдық шығармалар жинағы. Үшінші том. — Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2003. — 256-б.

References

- 1 **Abai**. You Are Also a Brick in This World. Poems and Prose. —Almaty : Atamura, 2014. — 288 p.
- 2 **Yesim, G.** Hakim Abai. — Astana: Foliant, 2012. — 400 p.
- 3 **Toraygyrov, S.** Collected Works in Three Volumes. Volume I. — Almaty : Zhibek Zholy Publishing House, 2002. — 176 p.

4 Poet of the Era : Dedicated to the Great Poet Sultanmakhmud Toraygyrov / Comp. F. K. Bekturbekova. — Almaty : Central Scientific Library, 2002. — 264 p.

5 **Toraygyrov, S.** Collected Works in Three Volumes. Volume II. — Almaty: Zhibek Zholy Publishing House, 2003. — 256 p.

6 **Myrzakhmetuly, M.** Abaitanu (Abai Studies). Book 1. Revised and Expanded 2nd Edition. — Astana : Interactiv Kazakhstan, 2014. — 432 p.

7 **Altaev, Zh., Kasabek, A.** Kazakh Philosophy : Textbook. — Almaty: Kazakh University, 2017. — 222 p.

8 **Moldakhanov, A. M.** Lectures on Abai, Shakarim, and Auezov. Textbook. — Almaty : Dair Publishing, 2011. — 192 p.

9 **Derbisali, A.** Islam and Kazakh Culture. — Almaty : Gylm, 1998. — 176 p.

10 **Auezov, M. Abai Kunanbaev.** — Almaty: Gylm, 1967. — 430 p.

11 **Toraygyrov, S.** Collected Works in Three Volumes. Volume III. — Almaty : Zhibek Zholy Publishing House, 2003. — 256 p.

16.04.25 ж. баспаға түсті.

19.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

06.06.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Р. Е. Джуншеев

Таразский университет имени М. Х. Дулати,

Республика Казахстан, г. Тараз

Поступило в редакцию 16.04.25.

Поступило с исправлениями 19.04.25.

Принято в печать 06.06.25.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АБАЯ И СУЛТАНМАХМУТА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В данной статье проводится сравнительный философский анализ религиозных взглядов выдающихся представителей казахской просветительской мысли — Абая Кунанбаева и Султанмахмута Торайғырова. Оба мыслителя рассматривали религию как основу духовного развития и нравственного совершенствования человека, однако в их подходах к пониманию религии прослеживаются определённые отличия. Абай воспринимал религию как источник внутренней духовности и воспитания сердца, принимая идеи суфийского учения в гуманистическом ключе. По его мнению, религия очищает душу и ведёт человека к состоянию «совершенного»

человека». Султанмахмут Торайғыров, в свою очередь, рассматривал религию как средство социального прогресса и справедливости, резко критиковал религиозный догматизм и невежество. Он подчёркивал просветительский потенциал веры, ставя на первое место современные знания и науку. В статье на основе произведений мыслителей и трудов исследователей научно обоснованно раскрываются сходства и различия их религиозных взглядов. Также освещается роль религии и её философское значение в казахской просветительской традиции. Результаты исследования направлены на выявление глубины религиозного мировоззрения казахских мыслителей и его значимости для современного общества.

Ключевые слова: Абай Кунанбаев, Султанмахмут Торайғыров, философия религии, просветительская мысль, духовно-нравственные ценности, сравнительный анализ, казахская философия.

*R. E. Zhunsheyev

M. Kh. Dulaty Taraz University,

Republic of Kazakhstan, Taraz

Received 16.04.25.

Received in revised form 19.04.25.

Accepted for publication 06.06.25.

RELIGIOUS VIEWS OF ABAI AND SULTANMAKHMUT: A COMPARATIVE PHILOSOPHICAL ANALYSIS

This article presents a comparative philosophical analysis of the religious views of two prominent representatives of Kazakh Enlightenment thought — Abai Kunanbayuly and Sultanmakhmud Toraighyrov. Although both thinkers regarded religion as a foundation for spiritual development and moral perfection, their approaches to understanding religion display notable differences. Abai viewed religion as a source of inner spirituality and the education of the heart, embracing the ideas of Sufism from a humanistic perspective. In his understanding, religion purifies the soul and guides a person toward becoming a “perfect human.” In contrast, Sultanmakhmud Toraighyrov saw religion as a tool for social progress and justice, boldly criticizing religious dogmatism and ignorance. He emphasized the educational potential of faith, prioritizing modern knowledge and science. Based on the works of the two thinkers and scholarly research, the article examines the similarities and differences

in their religious views from a scientific perspective. It also highlights the role and philosophical significance of religion within the Kazakh Enlightenment tradition. The research aims to reveal the depth of Kazakh thinkers' religious worldview and its relevance for contemporary society.

Keywords: Abai Kunanbayuly, Sultanmakhmud Toraighyrov, philosophy of religion, Enlightenment thought, spiritual and moral values, comparative analysis, Kazakh philosophy.

<https://doi.org/10.48081/ZRLC9898>

***А. Ф. Зейнулина¹, А. Т. Ташекова², А. Ж. Құдабаев³**

^{1,2,3}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

*e-mail: akbura66@mail.ru

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-468X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-2791>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

АЛАШОРДА ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТАНЫ

Алаш философиясы қазақтағы ағартушылық ісінің екі буын арасындағы сабақтастыққа және кез келген мәселені ұлт тұрғысынан сыни ойлау, ұлттық менталитет іргетасын мықтап қалау идеясына құрылады. Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ халқының ұлттық санасы мен тарихи жады жаңғырып, ұлттың рухани болмысын айқындайтын төл құндылықтарымыз қайта жаңғыра бастады. Кеңестік дәуірде саяси қуғын-сүргінге ұшыраған Алаш зиялыларының ғылыми мұрасы бүгінгі күні қайта зерделеуді қажет етеді. Алаш қайраткерлерінің идеялары — қазіргі ұрпақты ұлтжанды, кемел тұлға ретінде қалыптастыру жолында маңызды рухани бағдарға айналды. Алаш зиялыларының қай-қайсысы болса да ұлттық дүниетаным кеңістігінде сіңірген еңбектері орасан зор.

Аталмыш мақалада Алаш қайраткерлерінің философиялық мұраларына ғылыми-теориялық тұрғыдан талдау жасалынып, оқу-тәрбие, ғылым үдерісінде, қоғамда ұлттық сана қуатын жетілдірудің мүмкіндіктері айқындалып, соның

негізінде ұлттық тұлға қалыптастырудың тұжырымдамасы туралы мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар қазақ философиясының ғасырлар бойы дамып жүйеленген тағылымдық-тәрбиелік тәжірибесі, ұлттық тұлғаға қатысты ғылыми-теориялық ой-пікірлері, оның ішінде Алаш қайраткерлерінің философиялық еңбектеріндегі тұлға қалыптастыру, ұлттық сананы жаңғырту мен жасампаз етудегі жөніндегі пікірлеріне талдау жасалынады. Алаш

қайраткерлерінің ұлттық көзқарастарын танытатын мұралары негізінде ұлттық тұлға

қалыптастыруда «ұлттық болмыс», «жан-жақты жетілген тұлға», «ұлттық тұлға» т.б. ұғымдарына салыстырмалы талдау арқылы сипаттама беріледі.

Кітті сөздер: Алаш қайраткерлері, ұлттық сана, ұлттық таным, рухани көзқарас, саяси көзқарас, дүниетаным.

Кіріспе

Алаш қайраткерлерінің әлеуметтік-философиялық көзқарастарының ағартушылық, жаңашылдық мақсаты нақты, шынайы мазмұнға ие, яғни, оның қазақ қоғамының хал-жағдайын жақсартуға, оны дамудың даңғыл жолына салуға және жалпы алғандағы ұлт санасын оятуға бағытталғанын көреміз. Сол заманғы ұлттық рухани көзқарастар мен ұлттық таным табиғатын түсіндіруде ұлттық оянумен тығыз сабақтастықтағы жаңашылдықты келесідей түсініктемелер арқылы байқауға болады.

Ұлттық болмысты танудың теориялық-методологиялық негізінде, ең алдымен, ұлттың болашақ бағдарын айқындайтын, терең мағыналық астары мен тылсым табиғатына ие ұлттық сипат жөніндегі тұжырымдарды түсіндіру қажеттілігі туындайды. Бұл түсінік тек мәдени феномен ретінде емес, сонымен қатар тарихи қалыптасудың ішкі логикасына сәйкес әлеуметтік санада орныққан мағыналар жүйесі ретінде де қарастырылады. Екінші кезекте, кез келген этнос дамуының идеологиялық өзегіне айналған ұлттық мүддені анықтайтын үлгіні айқындауға деген ұмтылыс байқалады. Мұндай ұмтылыс қоғам ішіндегі мәдени гегемонияны құрумен тығыз байланысты әрі ұлттың болмыстық негіздерін жүйелеуге бағытталады. Үшіншіден, тұлғаның бастапқы психологиялық құрылымын, яғни бейсаналық деңгейде қалыптасатын және дара мәдени контексті бар этникалық қауым өкілдеріне тән, универсалдылықтан гөрі спецификалық мәнге ие когнитивтік және менталдық эталондарды саралау өзекті болып отыр. Бұл эталондар ұлттың дүниетанымдық кодына айналған архетиптерден туындайды және мәдени репрезентацияда тұрақты орын алады. Төртіншіден, ұлттық сипат көріністерін ұлттың рухани кеңістігінен — дін, мораль, әдет-ғұрып, тарихи жад және құндылықтар жүйесі секілді көп қабатты құрылымдардан іздестіруге бағытталған ұмтылыстар белгілі бір әлеуметтік парадигмалар мен идеялық құрылымдар негізінде жинақталады. Мұндай ұмтылыс мәдени синтездің ішкі логикасына сай келетін рухани өзектілікті айқындайды және ұлт мүшелерінің ортақ дүниетанымына сүйенеді. Бесіншіден, ұлттық жадтың кодтары ретінде қызмет атқаратын, ұрпақтан ұрпаққа жалғасатын және ұзақ

тарихи кезеңдер бойы сақталып келген дәстүрлі мәдени формалар мен соған сәйкес рухани тәрбие әдістерін жүйелеу, оның мазмұндық ауқымын кеңейту міндеті алдыңғы қатарға шығады. Бұл жерде сөз – этностың өзіндік таным табиғатын қалыптастыратын, символдық мағынамен қапталған тәрбиелік құралдардың мәдени мәтін ретіндегі қызметі жайында болып отыр.

Осы аталған компоненттердің барлығы да ұлттық сананың эволюциясы мен этностық өзіндік болмыстың мәдени-философиялық парадигмасына негізделі отырып, тұлғалық қалыптасу типтерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұлар — әлеуметтік құрылым мен рухани кеңістіктің түйісу нүктесінде туындайтын, ұлттық даму моделін зерделеудің өзекті алғышарттары.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мәселесі бойынша Алаш қайраткерлерінің ұлттық көзқарастарын танытатын мұралары негізінде ұлттық тұлға

қалыптастыру аспектілерін анықтау үшін құрылымдық талдау, тарихи – салыстырмалы әдісі пайдаланды.

Нәтижелер және талқылау

Алаш қайраткерлерінің ұлттық мәселелерді күн тәртібіне қоюдағы концептуалды көзқарастары ұлттың дүниетанымдық болмысы мен тұлғалық негізін айқындауда айрықша мәнге ие. Олардың қоғамдық пікірге ықпал етуге бағытталған идеялары қазақ халқының біртұтас рухани бейнесін сомдауға негіз болды. Бұл ойлау жүйесі, шын мәнінде, жаңаша ұлттық парадигманы қалыптастыруға бағытталған болатын. Осы ретте алаш зиялылары елдік мұраттарды тарихи-мәдени тәжірибемен сабақтастыра отырып, Алаш қозғалысын ұлттық жаңғырудың бастамасына айналдырды.

«Қазақтың сан ғасырлық тарихының ең жарқын беттерін жазған Алаш қозғалысы – тарихи-саяси, айрықша құбылыс ретінде ұлтымыздың мәдени-рухани даму жолын жаңа арнаға бұрғаны сөзсіз. Өйткені, ол қазақ баласының жаңа саясат, мәдениет сатысына көтерілгендігін айғақтай отырып, ендігі жерде ұлт ретінде дербес өмір сүруге, өзге елдермен терезесі тең халық ретінде азат күн кешуге болатындығына әлеуметті сендіре алған жаңашыл қозғалыс еді» [1].

XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының еркіндікке ұмтылысы кеңестік тоталитарлық биліктің орнауымен тұйыққа тірелді. Дегенмен де, ұлттық ояну философиясы, Алаш қозғалысының идеялары ұлттың рухани кодына айналып, кейінгі кезеңдегі тәуелсіздікке жетелейтін арнаның бастауына айналды. Кеңестік кезең ұлттық сананы жойып, халықты момақандыққа, өзін-өзі төмен бағалауға итермеледі. Осыған орай, белгілі зерттеушінің мына пікірі ерекше назар аударуға тұрарлық: «Қазақтардың рухын қорқыныш сілкіп, оны түгелімен шайқатып жіберген – азамат

соғысы, одан соң ұжымдастыру, репрессия, тағы да басқада саяси зорлық болды...» [2, 87 б.]. Осындай күрделі тарихи кезеңде ұлттық рухтың сөнбеуі үшін Мұхтар Әуезов, Ілияс Есенберлин, Мұхтар Мағауин, Әбіш Кекілбаев сынды қаламгерлер көркем шығармалар арқылы күрес жүргізді. Бұл әдебиет өкілдері ұлт болмысының мәйегін сақтап қалуға барынша ықпал етті. Ақыр соңында, тарих қазақ халқының өзіндік болмысын жоймай сақтай алғандығын айғақтап берді.

Қазақ елі тәуелсіздік алып, жаңа кезеңге аяқ басты. Бірақ отарлық кезеңнің психологиялық зардабынан толық арылу үшін күрделі өзгерістер қажет болды. Жаһандану үдерісі ұлттық мәдениетке қауіп төндіріп, экзотикалық сипатқа айналдыру қаупін тудырып отыр. Бұл туралы отандық ғалымдар ертерек ескертіп, былай дейді: «Қазіргі дүниежүзілік цивилизацияның даму барысында ұлттық мәдениеттердің ерекшеліктері жоғалып... әлдебір «баршалық-техникалық» мәдениетке бет алу көрсетеді» [3, 46 б.]. Осы кезеңде ұлттың болмыстық иммунитеті болып табылатын дәстүр мен тарихи жад ерекше маңызға ие болды. Тоталитарлық биліктің ұлттық дәстүрлерді ыдыратуы – ұлттың ішкі тірегіне жасалған нұқсан еді. Алаш зиялылары осы үдеріске қарсы рухани шеп құрып, мәдени ренессансты көздеді. Олардың дүниетаным тек саяси бағытта ғана емес, жалпыұлттық рухани бағдар ретінде қалыптасты.

Жаһандану дәуірінде ұлттық болмыс пен мәдени идентификацияны сақтау – аса маңызды міндет. Бұл тұрғыда хакім Абайдан бастау алып, Әлихан, Ахмет, Шәкәрім, Міржақып сынды ойшылдар жалғаған рухани сабақтастық – бүгінгі күннің де рухани бағдаршамы.

Ұлттық идея – ұлттың жойылып кетпеуінің кепілі. «Оян, қазақ!» ұраны – әлі де өзектілігін жоймаған тарихи үндеу. Тіпті Сұлтанмахмұт Торайғыровтың: «Халқымның мен шын ұлы екеніме тарихтың өзі куәлік берер» деген сөзі де осы идеядан туындаған [1]. Алаш қозғалысының символдық рәміздерге негізделуі де ерекше назар аудартады. Мәселен, «Қазақ» газетінің киіз үй таңбасы – түндіктің ашық, есіктің жабық болуы – білім мен ғылымға ашық болуға, сырттан келетін әсерлерге сүзгімен қарауға үндейтін рухани концепт еді [6]. Академик Ғ. Есімнің пайымдауынша, «Еліктеушілік – өркениетке апарар жол емес. Бізге әлемге ұсынар өзіміздің өлшеміміз болуы керек. Алаш идеясы – осы өлшемнің іргетасы» [7]. Ұлттық идея мемлекеттің қалыптасуы мен бірегейлігін айқындайтын дүниетанымдық іргетас ретінде қарастырылады. Философ Ғ. Есімнің пайымынша, «Алаш қозғалысы – ұлттың дүниетанымдық тарихының өзегі» [11]. Белгілі ғалым Т. Шаңбай: «Алаштық дүниетанымды қазақ философиясының арқауы етіп қарастыру – ұлттық танымды жаңа деңгейге көтерудің кепілі.

Алаш философиясы – қазақ өркениетінің алтын қазығы» – деп нақты тұжырымдайды.

Алаш қозғалысының рухани бастау көзі ретінде ұлттық сана мен тарихи жадтың өзара байланысы шешуші мәнге ие. Өйткені ұлттың өміршеңдігі мен мәдени тұрақтылығы – дәл осы тарихи жадымен сабақтасып жатқан рухани кілттерге негізделеді. Бұл орайда алаштық ойшылдар ұлттың ұлы мұраттарын әлеуметтік тәжірибе аясында ғана емес, идеялық-философиялық тұрғыдан да терең пайымдай білді. Және бұл пайымдаулар – бүгінгі қоғамдық сана үшін де маңызды бағдар рөлін атқарады. Қазіргі жаһандық мәдени кеңістікте ұлттық болмыс пен ерекшелікті сақтау оңай міндет емес. Бұл – тіл, діл, дін, дәстүр, тарихи сана секілді тұғырлы құндылықтарды үйлестіре отырып, заман талабына бейімделу өнері. Алаш зиялылары ұсынған идеялар жүйесі осы үйлесімді жүзеге асырудың тетіктерін көрсетіп берді. Мәселен, Ахмет Байтұрсынұлының «ұлтқа қызмет ету – білімнен емес, мінезден» деген қанатты сөзі ұлттық рух пен жауапкершілікті айқындайтын ереже ретінде осы күнге дейін өзектілігін жойған жоқ.

Ұлттық идеяны жаңғырту барысында Алаш қозғалысының мұралары – тарихи-саяси қана емес, сонымен қатар аксиологиялық, мәдени-танымдық феномен ретінде бағаланады. Бұл феноменнің маңыздылығы – оның дербес мемлекет құру, рухани егемендікке қол жеткізу, мәдениет пен білімді жаңғырту секілді өзекті стратегиялық мақсаттармен үйлесуінде. Сондықтан Алаш ұстанымдары бүгінгі Қазақстанның ұлттық бірегейлік саясатына да терең ықпал етіп келеді. Алаш қозғалысының дүниетанымдық негізінде «ұлттың өз болмысын өзі тануы», яғни рефлексиялық сана, «өзін-өзі тану» актісі жатқаны айқын. Бұл – ұлттың тарихи тағдырына жауапты көзқарастың қалыптасуына ықпал еткен басты тетік. Мұны академик Ғарифолла Есім де нақты тұжырымдайды: «Алаш – ұлттық идеяның өзегі. Бұл идея қазақ халқының рухани кемелденуіне, тарихи жадының жаңғыруына, өркениетпен тең дәрежеде тілдесуге негіз болады» [11].

Осы тұста қазақ философиясының алдында тұрған өзекті міндет – Алаш идеяларын ғылыми тұрғыдан жүйелеу және оның дүниетанымдық моделін қалыптастыру. Бұл бағытта Тұрдығұл Шаңбайдың «Алаш философиясы – қазақ өркениетінің алтын қазығы» деген тезисі назар аударарлық. Себебі Алаш пәлсафасында ұлттың болмыс табиғаты, рухани тұтастығы мен таным арқауы айқын көрініс табады.

Ұлттық идея – өткеннің естелігі ғана емес, келешектің кілті. Бұл идея ұлтты біріктіретін символикалық құрылым ретінде тарихи жадымен тығыз байланыста болады. Ұлттың рухани жадын жаңғырту арқылы ғана біз өз болмысымызды сақтап, жаһандану кеңістігінде өз орнымызды айқындай

аламыз. Сондықтан Алаш тағылымын зерттеу – тек өткенді тану ғана емес, болашақты болжаудың да тәсілі. Қазіргі таңда ұлттық рухани модернизация мәселесі – мемлекеттік саясаттың басты векторларының бірі болып отыр. Алайда, бұл жаңғыру механикалық жаңғыру емес, рухани үйлесімділік негізінде жүзеге асуы тиіс. Осы тұста алаштық дүниетанымның артықшылығы – оның заманауи құндылықтармен қабыса алатын құрылымында. Яғни, бұл қозғалыстың идеялары тек тарихи қызығушылық емес, қазіргі қоғам үшін де методологиялық бағдар.

Алаш қозғалысы – тарихи-саяси феномен болумен қатар, бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған рухани жаңғыру парадигмасы. Бұл қозғалыстың идеялары Қазақстанның мәдени саясатында да айрықша орын алады. Өйткені рухани егемендікке негізделмеген мемлекеттің болашағы бұлдыр, ал рухани еркіндік пен ұлттық өзіндік сана – ел болмысының түп негізі. Қазіргі Қазақстанның мәдени модернизация үдерісінде Алаш идеологиясының озық идеялары жүйелі түрде қайта жаңғыртылып жатыр. Мәселен, «Рухани жаңғыру» бағдарламасында айтылған «ұлттық код» ұғымы – дәл сол Алаш мұраттарының заманауи жалғасы. Бұл код тарихи жадымен байланысты, яғни өткен мен болашақ арасындағы рухани көпір ретінде қызмет атқарады. Мемлекеттік мәдени саясаттың негізгі басымдықтарының бірі – ұлттық сананы жаңғырту. Бұл үдеріс Алаш идеяларын ғылыми негізде қайта пайымдауды қажет етеді. Себебі XX ғасырдың басында айтылған ұлттық болмысты сақтау, тілді, ділді, дәстүрді ұлықтау, білім мен ғылымды ел игілігіне айналдыру сынды идеялар бүгін де күн тәртібінен түспей отыр. Сондықтан да, Алаш идеясы – уақытпен өлшенбейтін, мәңгілік рухани бағдар. Осы орайда, Алаш қозғалысының мәдени стратегиясы – заманауи гуманитарлық саясаттың да іргетасы. Бұл стратегияда білім беру мен ғылымға ерекше мән беріледі. Ұлтты ағарту, сауаттандыру – олардың басты миссиясы болды. Ахмет Байтұрсынұлының, Міржақып Дулатовтың ағартушылық қызметі осының айғағы. Бұл – бүгінгі білім беру саясатының да тарихи арқауы.

Ұлт көшбасшыларының бірі Әлихан Бөкейханның мына пікірі мәдени саясаттың мәнін дөп басады: «Ұлтқа қызмет ету – білімнен емес, мінезден». Бұл тұжырым – бүгінгі мәдениет саясатының да этикалық-рухани тұғыры болуға лайықты. Өйткені тек материалдық ресурстармен емес, рухани әлеуетпен де ұлт іргесі нығаяды.

Бүгінде тәуелсіз Қазақстан мәдени саясатында Алаш идеяларын практикалық деңгейде жүзеге асыру тетіктері іздестірілуде. Мәдениет пен өнер саласындағы бағдарламаларда, тарихи сананы жаңғырту жобаларында, гуманитарлық білім мазмұнында алаштық көзқарастарға қайта оралу –

мәдени деколонизацияны жеделдетудің бірден-бір жолы. Бұл туралы белгілі алаштанушы Ә. Қалмырза: «Алаш мұрасын тек архивтік дүние ретінде қарастыру – оны өлтірумен тең. Алаш – болашаққа бастайтын тірі мұра» – деп тұжырымдайды. Сонымен қатар Алаш идеологиясы – мемлекеттілік, құқықтық мемлекет, зайырлы құрылым секілді ұғымдарды да алғашқы болып нақтылады. Бұл бүгінгі ұлттық идеологияны дамытудың тарихпен сабақтас сипатын көрсетеді.

Ұлттық болмысты тану – бұл тек этникалық ерекшеліктерді сипаттау емес, сонымен бірге, ұлттың өзін-өзі тануы, тарихи жадысын қайта бағдарлау және мәдени кодтарын жаңғырту үдерісі. Осы тұрғыдан алғанда, Алаш қозғалысының өкілдері ұлтты танудың жаңа әдіснамалық негізін қалыптастырды. Олар үшін «қазақ кім?», «қазақ қандай болуға тиіс?» деген сауалдар тек риторикалық сұрақтар емес, нағыз ғылыми және рухани ізденістің өзегіне айналды. Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев сынды қайраткерлер қазақ ұлтының өзіндік ерекшеліктерін анықтап, соны сақтау жолында нақты әдіс-тәсілдерді ұсынды. Мәселен, Байтұрсынұлы тіл мәселесін – ұлттық рухтың тірегі деп қарастырды. Ол «тілі жоғалған халық – өзі де жоғалады» деп, тілдік идентификацияның ұлттық тұрақтылықтағы орнын анық көрсеткен болатын.

Алаш зиялылары ұлтты тану мен ұлт болмысын түсіндіру ісінде гуманитарлық ғылымдардың потенциалын пайдаланды. Олар филология, тарих, педагогика, этнография, психология сынды салаларды ұлттық мүдде тұрғысынан зерделеу арқылы зерттеу объектілерін кеңейтті. Бұл – қазіргі гуманитарлық ғылымдар үшін де методологиялық сабақ. Мысалы, Жүсіпбек Аймауытовтың «Психология» атты еңбегі – қазақ халқының рухани болмысын психологиялық аспектіде сипаттауға арналған алғашқы ғылыми еңбек. Онда ұлт мінезі, тәрбие жүйесі, ұлттық темперамент туралы ойлар тұңғыш рет жүйеленіп, теориялық тұрғыдан негізделді. Бұл еңбек Алаш зиялыларының ғылыми-методологиялық жаңашылдығын көрсететін нақты мысал болып табылады.

Ұлттық идентификация процесінде тарихи жады мен мифопоэтикалық құрылымдардың да рөлі зор. Осыны түсінген Алаш зиялылары халық ауыз әдебиетін, фольклорды, шежірелер мен аңыздарды – ұлттың өзін тану құралы ретінде қарастырды. Олар «жырдағы халық бейнесі – өмір шындығының көркем коды» екенін жақсы түсінді. Осы тұста «ұлтты ұлт ететін – тілі мен ділі, тарихы мен рухы, мәдениеті мен мұраты» деген тұжырым Алаш ойшылдарының барша еңбегінің өзегінде жатқанын көреміз. Бұл – қазіргі ұлттық идеологияны ғылыми тұрғыдан дәлелдеу мен нығайтудың негізі.

Қазіргі заман философиясында ұлтты тану мен ұлттық өзіндік сананың құрылымын зерттеу – постколониалдық және деколонизациялық әдістермен тығыз байланысты. Алаш қозғалысы бұл ұғымдарды сол кезеңнің тілімен және ұғымдық жүйесімен айтқанымен, шын мәнінде бүгінгі эпистемологияға сай келетін тұтас концепцияны ұсынды. Яғни, Алаш әдіснамасы – ұлттық сана мен болмысты танудың қазіргі тәсілдерімен үйлесімді, әрі өміршен. Алаш идеясы – тек тарихи концепт емес, сонымен бірге ұлтты жаңғырту жолындағы интеллектуалдық модель. Бұл модельде мәдениет те, сана да, идея да, білім де – өзара тоғысады. Осы бағытта жүйеленген Алаш методологиясын жаңғырту – қазіргі зерттеушілер алдындағы маңызды ғылыми міндеттердің бірі.

Қорытынды

Ойымызды түйіндесек, қазақ халқының ұлттық дүниетанымы өзгерісі сан түрлі кезеңдерден өтті. Онда өміршендік күші тасқындаған дәуір де, өміршендік солғындаған дәуір де болған. Оның өзіндік тарихи себептері бар. Бүгінгі сәтте тарих бізге үлкен мүмкіндік пен жауапкершілікті сеніп тапсырып отыр. Біз құлдық пен бодандық қыспағынан құтылып, біртіндеп ес жиып, өзімізді-өзіміз іздей бастаған рухани ояныс пен қайта түлеу, жаңғыру кезеңінде тұрмыз. Бұған дейін жиған-тергенімізді, рухани тәжірибемізді қорыту мен болашағымызды құру үстіндеміз. Осы тұрғыда дәстүрлі, көшпелі өзге елдің отары болған жұртының рухын оятып, өзгенің озығы мен ұлттық танымды үйлестіру арқылы қазақ халқын азаттық жолына бастамақ болған алаштың рухани мирасы мен әлеуметтік тәжірибесін зерделеу кезек күттірмес істеп білеміз. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері рухани жаңғыру процесі жүріп жатыр. Дегенмен, бұл процесс жалпыұлттық сипат ала алмай отыр. Халықтың рухани өмірінде серпілістер болғанымен, олар тұрақты бағаланбай келеді. Біз өз болмысымызды тану арқылы ғана жаһанданудың аласапыранында өз орнымызды таба аламыз. Қазақша ойлау жүйесі толық қанды іске қосылған жерде бірінші кезекте мемлекетті құраушы ұлттың мүддесі алдыңғы орынға шығатыны сөзсіз. Бұл дегеніміз – әрбір қадам ұлттық құндылықтар тұрғысынан сараланып барып жасалады деген сөз.

Алаш қайраткерлерінің философиялық идеясы – мән-маңызы мен қуаты күшті, қазақты адастырмайтын идея екеніне сенім мол. Оның ең басты ерекшеліктері – қазақ топырағында туғандығы, ұлттың тілінен, ділінен, дінінен нәр алғандығы, өзгенің үлгісі қаперге алынғанмен, оған басымдық берілмегендігі және қазақша ойлау жүйесінен туындағаны. Алаш арыстары мұратының, аңсар-идеясының өміршен болуының негізгі себебі де осында жатыр.

Алаш мұрасы мен әлеуметтік тәжірибесін зерделеу – бұл біздің рухани жаңғыруымыздың негізі болуы тиіс. Қазақ халқының ұлттық дүниетанымы тарихи кезеңдерден өтті және бүгінгі таңда жаңа сын-тегеуріндермен бетпе-бет келіп отыр. Алаш қозғалысының рөлі мен оның философиясы қазіргі заманғы жастарға үлгі болуы тиіс. Жаһандану дәуірінде ұлттық құндылықтарды сақтау мен дамыту – біздің басты міндетіміз болып табылады. Рухани толысу арқылы біз өз болмысымызды тануымыз керек және осы бағытта нақты қадамдар жасауымыз қажет.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Тілешев, Е.** «Алаштың» жолы [Электронды ресурс]. – www.abai.kz
- 2 Қазақ, Мақалалар жинағы [мәтін] / ред. Қасымжанов А. Х. – Алматы : Білім, 1994. – 194 б.
- 3 **Қасымжанов, А., Алтаев, Ж.** Ежелгі рухани таным және қазақ философиясы [мәтін] // Мұрагер әл-манахы. – Алматы. – 1992. – № 1. – Б. 6-57-б.
- 4 **Кенжетай, Д.** Йасауи іліміндегі зиялы мәселе [мәтін] // Иасауитану мәселелері. – 2000. – № 3. – 10–14-б.
- 5 Орда гербі (таңбасы) [мәтін] // Қазақ. – 1918, январь – 15.
- 6 **Есім, F.** Бостандықтың бағасы [мәтін]. – Алматы : ЖШС «Қазақстан» баспа үйі, 2003. – 24-б.
- 7 **Шанбай, Т.** Алаш философиясы әлем қазақтары мәдениеті контекстінде [Электронды ресурс] // www.namusz.kz.
- 8 **Yessim, G.** An Insider's Critique of the Kazakh Nation: Reflections on the Writings of Abai Kunanbai-uhli [text] // Asia Research Associates (Los Angeles, California, USA), 2009.
- 9 **Есім, F.** Сана болмысы (саясат пен мәдениет туралы ойлар) [мәтін] // 3-кітап. Алматы : «Ғылым», 1996. – 208-б.
- 10 **Есім, F.** Қазақ Ренессансы [мәтін] // Алматы : «Қазақ университеті», 2006. – 98 бет.
- 11 **Есім, F.** Ұлттық идея – ел санасы [мәтін] // «Егемен Қазақстан» газеті. 24.11.2009.

References

- 1 **Tileshev, E.** «Alashtyn» zholy [The path of «Alash»] [Electronic resource]. – www.abai.kz

- 2 **Kazak, Makalalar zhinary** [Kazakh, collection of articles] [text] / red. Kasymzhanov A. Kh. – Almaty : Bilim, 1994. – 194 p.
- 3 **Kasymzhanov, A., Altaev, Zh.** Ezhelgi rukhani tanym zhane kazak filosofiyasy [Ancient spiritual knowledge and Kazakh philosophy] [text] // Murager al-manakhy. – Almaty. – 1992. – № 1. – P. 6–57.
- 4 **Kenzhetai, D.** Jasaui ilimindegі ziyaly maselesi [The problem of the intelligentsia in the teachings of Yassawi] [text] // Iasaitanu мәселелері. – 2000. – № 3. – P. 10–14.
- 5 Orda gerbi (tanbasy) [Coat of arms of the Horde (symbol)] [text] // Kazak. – 1918, yanvar – 15.
- 6 **Esim, G.** Bostandyktyn bagasy [The price of freedom] [text] // Almaty : ZhShS «Kazakstan» baspa uji, 2003. – 24 p.
- 7 **Shanbaj, T.** Alash filosofiyasy alem kazaktary madenieti kontekstinde [Alash philosophy in the context of the culture of the Kazakhs of the world] [Electronic resource]. – www.namusz.kz.
- 8 **Yessim, G.** An Insider's Critique of the Kazakh Nation: Reflections on the Writings of Abai Kunanbai-uhli // Asia Research Associates (Los Angeles, California, USA), 2009.
- 9 **Esim, G.** Sana bolmysy (sayasat pen madeniet turaly ojlari) [The existence of consciousness (reflections on politics and culture)] // 3-kitap. Almaty : «Gylım», 1996. – 208 p.
- 10 **Esim, G.** Kazak Rennansy [Kazakh Renaissance] // Almaty : «Kazak universiteti», 2006. – 98 p.
- 11 **Esim, G.** Ulttyk ideya – el sanasy [The National idea is the consciousness of the country] // «Egemen Kazakhstan» gazeti. 24.11.2009.

27.04.25 ж. баспаға түсті.

04.05.25 ж. түзетулерімен түсті.

06.06.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*A. F. Zeinulina¹, A. T. Tashekoval², A. Zh. Kudabayev³

^{1,2,3}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар

Поступило в редакцию 27.04.25.

Поступило с исправлениями 04.05.25.

Принято в печать 06.06.25.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ПОЗНАНИЕ В ФИЛОСОФИИ ДЕЯТЕЛЕЙ АЛАШОРДЫ

Философия Алаш строится на преемственности между двумя поколениями просвещения в казахском языке и на идее критического мышления с точки зрения нации по любому вопросу, твердого фундамента национального менталитета. Вместе с независимостью начали восстанавливаться сознание казахского народа, национальная честь, национальные ценности, которые делают нацию нацией. Научное наследие невинно репрессированных деятелей Алаша в советское время возвращается и требует новых исследований. Мнение деятелей Алаша в его наследии – это требование сегодняшнего дня, чтобы сегодняшнее поколение стало всесторонне развитой национальной личностью. Заслуги алашской интеллигенции в пространстве национального мировоззрения огромны.

В данной статье проведен научно-теоретический анализ философского наследия деятелей Алаш, определены возможности совершенствования силы национального сознания в учебно-воспитательном, научном процессе, в обществе, в том числе в основном рассматриваются вопросы о концепции формирования национальной личности. Кроме того, будет проведен анализ воспитательно-образовательного опыта казахской философии, систематизированного на протяжении веков, научно-теоретических соображений, касающихся национальной личности, в том числе мнения деятелей Алаша о формировании личности в философских трудах, модернизации и созидании национального сознания. Национальная личность на основе наследия деятелей Алаша, отражающая национальные взгляды в формировании личности, дает характеристику понятию «национальное бытие», «всесторонне зрелая личность», «национальная личность» и др. путем сравнительного анализа.

Ключевые слова: деятели Алаша, национальное сознание, национальное познание, духовный взгляд, политический взгляд, мировоззрение.

**A. F. Zeinulina¹, A. T. Tashekoval², A. Zh. Kudabayev³*

^{1,2,3}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Received 27.04.25.

Received in revised form 04.05.25.

Accepted for publication 06.06.25.

NATIONAL KNOWLEDGE IN THE PHILOSOPHY OF ALASHORDA FIGURES

The philosophy of Alash is based on the continuity between two generations of enlightenment in the Kazakh language and on the idea of critical thinking from the point of view of the nation on any issue, a solid foundation of national mentality. Along with independence, the consciousness of the Kazakh people, national honor, and national values that make the nation a nation began to recover. The scientific legacy of the innocently repressed figures of Alash during the Soviet era is returning and requires new research. The opinion of the figures of Alash in his legacy is the requirement of today for today's generation to become a comprehensively developed national personality. The achievements of the Alash intelligentsia in the space of the national worldview are enormous.

This article provides a scientific and theoretical analysis of the philosophical heritage of Alash figures, identifies the possibilities of improving the power of national consciousness in the educational, scientific process, and society, including mainly considering the concept of national personality formation. In addition, an analysis of the educational experience of Kazakh philosophy, systematized over the centuries, scientific and theoretical considerations concerning the national personality, including the opinions of Alash figures on personality formation in philosophical works, modernization and creation of national consciousness, will be conducted. National personality based on the heritage of Alash figures, reflecting national views in the formation, the characteristic of the concepts of «national being», «comprehensively mature personality», «national personality», etc. is given. by way of comparative analysis.

Keywords: Alash figures, national consciousness, national cognition, spiritual outlook, political outlook, worldview.

<https://doi.org/10.48081/MFTB5613>***B. S. Trubitsky¹, M. Zh. Kozhamzharova², T. A. Dronzina³**^{1,2}Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar³Sofia University
St. Clement of Ohrid, Bulgaria, Sofia*e-mail: bogdantrubitskiy1998@gmail.ru¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5794-3390>

DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE THROUGH THE PRISM OF DIALECTICS

The article is devoted to the philosophical analysis of the evolution of artificial intelligence (AI) through the prism of dialectical methodology, where AI is considered as part of technological revolutions. The authors trace the development of AI since the 1950s, when its foundation was laid, based on logical rules, but which was characterized by limited flexibility. In the 1970s and 1980s, expert systems such as MYCIN formalized knowledge in narrow areas, but failed to cope with non-standard tasks. The breakthrough began in the 2000s and is associated with the transition to machine learning, as well as neural networks. All this allowed AI to process big data and solve problems such as image recognition.

Despite all the positive trends, problems of algorithm opacity have also arisen. The dialectical method identifies the main contradictions: technological capabilities versus transparency, centralization of development versus decentralization, mass unemployment versus jobs, personalization versus privacy protection. These conflicts are analyzed to find constructive solutions that promote responsible AI development. The authors emphasize the degree of philosophical understanding to form clear boundaries that ensure the coexistence of humans and intelligent systems. In view of the large-scale involvement of AI in all areas of society, AI research involves an interdisciplinary approach that opens up new prospects for research into human society.

Keywords: Dialectics, technological transformation, digitalization, globalization, artificial intelligence, anthropological influence, ethical contradictions, evolution of consciousness.

Introduction

The development of AI technologies is happening at an incredible speed. Due to its rapid growth, philosophical understanding of its evolution and the constant transformations and changes occurring in this phenomenon is becoming increasingly relevant in the scientific field. Penetrating into various interdisciplinary sciences, as well as the active participation of such technologies in digitalization, AI poses new ethical, axiological and philosophical challenges to society. In this regard, society has been tasked with analyzing the development of AI. We propose to consider this phenomenon through the prism of a dialectical approach. Studying AI from this perspective makes it possible to identify key changes inherent in it at the present stage. Particular attention is paid to such aspects as centralization and decentralization, automation and employment, as well as personalization and privacy. Understanding these contradictions is necessary for developing conscious strategies for the further development of technologies for their safe and effective interaction with society. At the same time, parallels were drawn with historical technological revolutions to identify common patterns. Ultimately, the exceptional importance of philosophical understanding is revealed for harmonizing the interaction of humans and AI.

The aim of the article is to provide a philosophical analysis of the evolution of artificial intelligence from a dialectical perspective to identify key changes and determine ways of responsible interaction with intelligent systems.

The object of the study is the process of evolution of artificial intelligence, viewed through the prism of dialectics, which gives rise to new contradictions and requires philosophical understanding.

Materials and methods

The materials and methods represent a philosophical reflection on the evolution of artificial intelligence. At the same time, comparative analysis and a dialectical approach were used to identify changes and contradictions caused by digitalization.

Results and discussion

The history of mankind is associated with a series of technological revolutions that radically transform society, changing not only our material basis, but also our worldview, in particular. All this affects questions of axiological and ethical nature, as well as their philosophical rethinking. The invention of the wheel in Mesopotamia around 3500 BC became one of the starting points that became the

basis for the development of mobility, trade and cultural ties, while also laying the foundations of sedentarism, and opening the way for the activation of the process of global expansion [1]. The advent of Gutenberg's printing press in the 15th century democratized knowledge, making information accessible to the masses and setting the stage for the subsequent scientific revolution and the Age of Enlightenment. Such changes significantly accelerated technological progress and, at the same time, formed new philosophical discussions that touch on fundamental issues of knowledge formation, as well as consciousness. The modern era has its own unique features, among which a special place is occupied by the active introduction of digital technologies into all possible spheres of our life. At the same time, this process is not local, but global in nature. Undoubtedly, such changes require the creation of new concepts, thanks to which the search for an alternative in the process of introducing AI technologies will be significantly simplified.

Among other things, we should not forget about the limited time intervals. Already now the concept of synthetic intelligence has become not just a figure of speech for futurist writers, but a real area of research. That is why the dialectical approach, based on the analysis of contradictions, allows us to consider the evolution of AI as a non-linear process in which each stage generates new prospects, but we should not forget that they are also associated with significant threats. Based on the philosophy of Hegel, the dialectical method reveals the internal dynamics of technology development through the interaction of opposites, such as autonomy and control, transparency and complexity of algorithms, individuality in specific situations and comprehensive universality [2]. Dialectics not only helps to analyze these contradictions, but also suggests ways to resolve them constructively, directing the development of AI in the direction of safety and efficiency in matters of implementing digitalization. For example, the contradiction between AI autonomy and the need for control requires the development of ethical standards that will ensure the accountability of systems without suppressing their potential.

One of the central philosophical questions is the nature of consciousness in the context of AI. For example, University of California professor John Searle proposes a concept in which consciousness is an exclusive result of biological processes, and since machines lack such a basis, the conclusion follows that they cannot possess such an important factor that is required for a full-fledged personality [3]. In contrast to Searle is the concept of dualism. One of the prominent supporters of this approach is the Australian philosopher David Chalmers, who considers consciousness as a fundamental property of reality, which is inseparable from matter [4]. At the same time, neither of these two concepts can claim to be the absolute winner, which would instantly solve all the issues. The first does not explain subjective experience,

which is an important component. And Chalmers' dualism does not present us with the mechanics of the interaction of consciousness with the material world. Such dilemmas show that it remains simply impossible to model consciousness in AI. At the same time, in addition to the technical, there is also a philosophical problem. It is necessary to create new frameworks and mechanisms for regulating such algorithms. And this is only a small part of the problems that have arisen. For example, how to understand the nature of creativity, if AI is already able to generate music and painting? If it was previously believed that creativity is a product of consciousness, then what to do now? Is AI creativity a manifestation of that very intelligence, or is it nothing more than an imitation? Already now, there are a variety of models (GPT, DALL-E) of a generative nature in the public domain, but all their work is built only on a huge volume of statistical data, which raises certain questions aimed at rethinking the phenomenon of creativity [5].

The development of AI is accompanied by a number of dialectical contradictions that determine its trajectory. Let's consider the problem that has become an insurmountable barrier between technological efficiency and transparency of algorithms. Neural networks used in medical diagnostics demonstrate high accuracy and efficiency, but their decisions are often opaque, which causes mistrust and ethical dilemmas [6]. How can we trust a machine to perform surgery if we don't even fully understand how it works? Interestingly, in addition to the seemingly humanistic and democratic ideas of universal accessibility and equality, we are also faced with the problem of monopolization, that is, the dilemma of centralization and decentralization. The development of AI requires huge computing resources and data, which leads to the concentration of control in the hands of large corporations such as Google or Microsoft. However, open-source systems such as the models from Hugging Face offer a democratic alternative, promoting decentralization. At the same time, the imbalance of power is constantly changing. Another important component of the phenomenon of «smart machines» is the issue of automation and employment [7]. Automation and robotics increase productivity, but at the same time threaten the world with mass unemployment, especially in routine labor sectors. Research by international consulting companies such as McKinsey predicts the loss of up to 800 million jobs by 2030, while the NBER predicts the creation of 2.3 million new jobs thanks to AI [8]. This fundamentally undermines the concept of work, which now requires a new rethinking from angles that were previously inaccessible to our understanding. Another «stumbling block» is personalization and privacy. Personalized services, such as recommendations of certain content based on specific user preferences, for example, the streaming service «Netflix» or targeted advertising, improve the user experience, but depend on the collection of huge amounts of data, creating

risks to privacy. These contradictions require balanced solutions that combine technological progress with ethical and social norms.

The history of AI demonstrates a change of paradigms, each of which solved some of the problems, but at the same time, it created new challenges. The first wave, represented by symbolic AI of the 1950s-1980s, built a basis for itself based on logical rules and symbol manipulation. It was effective for narrow tasks, but lacked flexibility, which is vividly illustrated by Searle's thought experiment «Chinese room», which showed that following formal rules is not equivalent to understanding the essence of the process itself and its awareness [9]. In the 1970s and 1980s, the first expert systems began to appear, such as MYCIN, which was developed at Stanford University in the United States for the diagnosis of infectious diseases. They compiled knowledge in narrow areas, but could not cope with non-standard situations, since their database was limited [10]. A breakthrough came with the transition to machine learning and neural networks in the 2000s, inspired by the structure of the human brain. These systems are able to independently identify patterns in large amounts of data, which made it possible to solve complex problems such as image recognition or text translation. For example, while symbolic AI required manual coding of the features of an object, such as an elephant (trunk, ears, tail), neural networks are trained on millions of images, becoming resistant to many variations. However, their «black box» effect creates ethical dilemmas, especially in critical areas such as medicine or justice. The creativity of AI, manifested in the generation of texts or works of art, raises debates about the nature of intelligence: does AI think or just reproduce statistical patterns?

The ethical challenges associated with AI require a continuous process of rethinking. Who is responsible for the decisions made by autonomous systems, for example, in the event of an autopilot error? How can we ensure the transparency of algorithms if even developers do not always understand their internal logic? The philosophy of AI emphasizes the need for an ethical framework that integrates the principles of fairness, impartiality, and the protection of human rights. AI affects a wide range of social problems: digital inequality, disinformation, manipulation of public opinion, and many others. For example, social media algorithms increase polarization by disseminating content that confirms users' biases, thereby creating new social threats. Dialectical analysis suggests strategies for resolving these tensions through algorithmic transparency, legal norms, and educational programs that develop critical thinking. AI should serve as an instrument of progress that will minimize the risks of social inequality, disinformation, and loss of privacy [11]. Clear frameworks are needed that will set data protection standards. Paradoxically,

their global application remains a serious challenge. Will this not lead to even greater monopolization of AI systems, which can be used for selfish purposes?

Philosophical concepts shape the debate about consciousness in AI. Realism asserts the objectivity of consciousness, independent of our understanding. Panpsychism, on the other hand, admits that consciousness is inherent in all complex systems, including AI, but its distinction from biological consciousness remains unclear [12]. Naturalism seeks an explanation of consciousness in computational processes, denying immaterial substances. These approaches enter into a dialectical interaction, forming a spectrum of interpretations, the desire to create synthetic intelligence. It is worth emphasizing that this is not an invention of consciousness, but an attempt to understand one's own nature through its reproduction. AI acts as a mirror reflecting human cognitive processes and their boundaries. For example, AI's success in games such as chess «Deep Blue» or Go «AlphaGo» (an intellectual turn-based game similar to chess) show its ability to surpass humans in narrow tasks, but do not resolve the issue of its subjective experience [13].

The coexistence of humans and AI raises multifaceted questions that do not have a clear “right” direction. Whichever way developers turn, positive results will inevitably be accompanied by negative ones. Autonomy of systems requires strict control and accountability. For example, in military applications of AI, such as autonomous drones, an error can have catastrophic consequences, which highlights the need for ethical standards. Automation threatens employment, especially in sectors related to routine tasks, but also has the potential to create new jobs in AI-related fields, such as algorithm development or data analysis [14]. In culture, AI is opening up new horizons for creativity, giving artists and musicians tools to experiment, but also sparking debates about authorship. For example, AI-generated paintings, such as the portrait of Edmond de Belamy sold at Christie's, raise the question: who owns the work? [15] To the machine or its creator?

There are certainly positive trends. For example, government agencies in many countries around the world have already been able to appreciate the work of such complex algorithms. The analysis of large volumes of data and the ability to predict further possible consequences on their basis has simplified the work of many ministries. However, there is also a serious risk of increased government control over the population. The educational sphere has not remained aloof from the ongoing processes. The democratization of knowledge and its general availability in the long term may well serve as a trigger that will lead to a decrease in critical thinking. Why do we need to analyze the information received if the student already has ready-made answers that AI successfully provides him with? To achieve a balance, such technologies should be integrated into the educational sphere with extreme caution. It should not be forgotten that the task of education

is to develop analytical skills, and not to superficially study the material, which, moreover, will be impossible to apply in a practical environment.

To resolve such complex issues, the dialectical approach has become an excellent tool in the hands of researchers. Identifying all sorts of risks that AI can easily generate due to its power requires a forecasting method. On the one hand, such algorithms can become an important component of modern society, acting as an assistant in it, on the other hand, there are serious concerns. How can the problem be solved if we do not even fully understand what we are dealing with? The way algorithms work remains very difficult to understand due to their complexity? Especially at the everyday level. Certainly, some attempts are already being made to cross this difficult threshold. The development of systems such as «Explainable AI» can increase the level of user trust if they are able to understand the principle of AI systems [16]. In the legal field, there is also a process of formation and implementation of international standards that will guarantee a balance between innovations and our humanistic and democratic rights. And digital literacy, which the education system creates, will prepare our society for the safe use of such technologies.

Philosophical understanding of AI touches upon not only technical, but also existential questions that concern our identity. Dialectical analysis provides us with the necessary tools to understand that the development of such complex algorithms is a non-linear process. Various metamorphoses and changes constantly occur in it. Concepts are created that enter into certain confrontations or find alternatives for coexistence. All this undoubtedly affects the further development of AI. It should be remembered that the coexistence of biological and synthetic intelligence is possible, but only if specific protocols and frameworks are developed. AI should complement our capabilities, and not act as the next branch of evolution, where there will be no place for humanity.

The conclusions that follow from the above are that AI technologies should be considered as a principle of constant and continuous dialectical confrontation. Each technological transition, along with positive trends, also forms new contradictory trends. This also helps to rethink our understanding of social structures, ethical norms and the phenomenon of consciousness. Anthropological interaction with AI has helped us to take a fresh look at fundamental questions that have opened up in a new way and still require further rethinking. The development of technologies is inevitable, and for their effective and safe functioning it is necessary to consciously and responsibly choose a further strategy based on a deep understanding of the dialectical nature of these processes.

References

- 1 **Куторкина, Д. Д., Колмыкова, Е. В., Свирская, П. Д.** Как создавалась книга // Большая студенческая : сб. ст. XI. – 2024. – С. 33.
- 2 **Гегель, Г. В. Ф.** Наука логики. – М. : Мысль, 1970. – Т. 2. – С. 37.
- 3 **Попов, Д. Н.** Условия возможности искусственного интеллекта с позиции трансцендентальной феноменологии // ББК 87.22 я431 Т 65. – 2022. – Т. 21. – С. 115.
- 4 **Танюшина, А. А.** Виртуальный реализм, информационная онтология сознания и структурный реализм в философии Дэвида Чалмерса // Философский журнал. – 2021. – Т. 14, № 4. – С. 53–64.
- 5 **ZAMUNER F. L'** Intelligenza Artificiale Generativa : Dalle Reti Neurali ai Modelli GPT di OpenAI. – 2023.
- 6 **Грицков, И. О., Бекенов, А. Р., Юдина, С. В., Мусин, К. К.** DataScience – глубокое обучение нейросетей и их применение в здравоохранении // Здоровье мегаполиса. – 2021. – Т. 2, № 2. – С. 109–115.
- 7 **Ротман, Д.** Трансформеры для обработки естественного языка и компьютерного зрения : исследование генеративного ИИ и крупных языковых моделей с Hugging Face, ChatGPT, GPT-4V и DALL-E 3. – Лондон: Packt Publishing Ltd, 2024. – 512 с.
- 8 **Vijayakumar H.** The impact of AI-innovations and private AI-investment on US economic growth: An empirical analysis // Reviews of Contemporary Business Analytics. – 2021. – Т. 4. – № 1. – С. 14–32.
- 9 **Хухрянский, Е. А.** Аргумент «китайской комнаты» Дж. Сёрла и его критики : слабая и сильная версии искусственного интеллекта // Редакционная коллегия. – 2023. – С. 4.
- 10 **Amsterdam D.** Perspective : Limiting Antimicrobial Resistance with Artificial Intelligence // Machine Learning. BME Front. – 2023. – Т. 4. – С. 33.
- 11 **Менлиева, А., Муканов, С., Жанпейсов, А.** ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ // Инновационная наука. – 2024. – № 12–2-1. – С. 148–149.
- 12 **Карбо, Д., Кхан, Н., Кхон, Н., Смит, А.** Искусственный интеллект размером с компанию и роль генерального директора в его создании [Электронный ресурс]. – McKinsey&Company. – Режим доступа: <https://www.mckinsey.com/ru/our-insights/artificial-intelligence-the-size-of-a-company-and-the-role-of-the-ceo-in-building-it> (дата обращения: 27.03.2025).
- 13 **Лиу М.** АльфаГо упрощённо : Правилозависимый ИИ и глубокое обучение в повседневных играх. – CRC Press, 2024.

14 **Dwivedi R. et al.** Explainable AI (XAI): Core ideas, techniques, and solutions // *ACM Computing Surveys*. – 2023. – Т. 55. – № 9. – С. 1–33.

15 **Коринек, А., Стиглиц, Дж. Е.** Искусственный интеллект и его последствия для распределения доходов и безработицы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24174/w24174.pdf (дата обращения: 26.03.2025).

16 **Юсуфов, Р.** Сценарии будущего. Как жить и работать в мире, захваченном нейросетью и роботами. – М. : ЛитРес, 2024. – 320 с.

17 **Müller, V. C.** Philosophy of AI : A structured overview. – 2025.

References

1 **Kutorkina, D. D., Kolmykova, E. V., Svirskaya, P. D.** Kak sozdavalas kniga [How the Book Was Created] // *Bolshaya studencheskaya : sbornik statey* XI. – 2024. – 33 p.

2 **Gegel G. V. F.** Nauka logiki [Science of Logic]. – Moscow : Mysl, 1970. – Vol. 2. – . 37 p.

3 **Popov, D. N.** Usloviya vozmozhnosti iskusstvennogo intellekta s pozitsii transsendentnoy fenomenologii [Conditions for the Possibility of Artificial Intelligence from the Perspective of Transcendental Phenomenology] // *BBK* 87.22 ya431 T 65. – 2022. – Vol. 21. – 115 p.

4 **Tanyushina, A. A.** Virtualnyj realizm, informatsionnaya ontologiya soznaniya i strukturnyj realizm v filosofii Devida Chalmersa [Virtual Realism, Informational Ontology of Consciousness, and Structural Realism in the Philosophy of David Chalmers] // *Filosofskij zhurnal* [Philosophical Journal]. – 2021. – Vol. 14, No. 4. – 53–64 p.

5 **Zamuner, F.** Generativnyj iskusstvennyj intellekt: ot nejronnykh setej k modelyam GPT kompanii OpenAI [Generative Artificial Intelligence: From Neural Networks to OpenAI's GPT Models] / transl. from Italian. – [S.l.]: [s.n.], 2023. – 150 p.

6 **Gritskov, I. O., Bekenov, A. R., Yudina, S. V., Musin, K. K.** Nauka o dannyx: glubokoe obuchenie nejronnykh setej i ikh primeneniye v zdravookhraneni [Data Science: Deep Learning of Neural Networks and Their Application in Healthcare] // *Zdorove megapolisa* [Health of the Metropolis]. – 2021. – Vol. 2, No. 2. – 109–115. p.

7 **Rothman, D.** Transformery dlya obrabotki estestvennogo yazyka i komp'yuternogo zreniya: issledovanie generativnogo II i krupnykh yazykovykh modeley s Hugging Face, ChatGPT, GPT-4V i DALL-E 3 [Transformers for Natural Language Processing and Computer Vision: Explore Generative AI and

Large Language Models with Hugging Face, ChatGPT, GPT-4V, and DALL-E 3]. – London: Packt Publishing Ltd, 2024. – 512 p.

8 **Vijayakumar, H.** Vliyanie innovatsij v oblasti II i chastnykh investitsij v II na ehkonomicheskij rost SShA: ehmpiricheskij analiz [The Impact of AI Innovations and Private AI Investment on US Economic Growth : An Empirical Analysis] // *Obzory sovremennoj biznes-analitiki* [Reviews of Contemporary Business Analytics]. – 2021. – Vol. 4, No. 1. – p. 14–32.

9 **Khukhryanskij, E. A.** Argument «Kitajskoj komnaty» Dzh. Serla i ego kritiki: slabaya i silnaya versii iskusstvennogo intellekta [John Searle's "Chinese Room" Argument and Its Critics : Weak and Strong Versions of Artificial Intelligence] // *Redaktsionnaya kollegiya*. – 2023. – 4 p.

10 **Amsterdam, D.** Perspektiva: ogranichenie ustojchivosti k protivomikrobnym preparatam s pomoshch'yu iskusstvennogo intellekta i mashinnogo obucheniya [Perspective: limiting antimicrobial resistance with artificial intelligence and machine learning] // *BME frontiers*. – 2023. – Vol. 4. – P. 33.

11 **Menlieva A., Mukanov S., Zhanpeisov A.** VLIYANIE SOTSIAL'NYKH SETEI NA SOVREMENNOE OBSHESTVO : ANALIZ I PERSPEKTIVY [Influence of Social Networks on Modern Society : Analysis and Perspectives] // *Innovatsionnaya nauka*. – 2024. – No. 12–2-1. – 148–149. p.

12 **Karbo D., Khan N., Khon N., Smith A.** Iskusstvennyj intellekt razmerom s kompaniyu i rol generalnogo direktora v ego sozdanii [Artificial Intelligence the Size of a Company and the Role of the CEO in Building It] [Electronic resource] // *McKinsey&Company*. – Available at: <https://www.mckinsey.com/ru/our-insights/artificial-intelligence-the-size-of-a-company-and-the-role-of-the-ceo-in-building-it> (accessed: 27.03.2025).

13 **Liu M.** AlfaGo uproschyonno: Pravilozavisimy AI i glubokoye obucheniye v povsednevnykh igrokh [AlphaGo Simplified: Rule-based AI and Deep Learning in Everyday Games]. – CRC Press, 2024.

14 **Dwivedi R., Goel A., Sharma S., Singh P.** Ob'yasnimyj II (XAI): osnovnye idei, metody i resheniya [Explainable AI (XAI) : Core Ideas, Techniques, and Solutions] // *Obzory vychislitelnykh sistem ACM* [ACM Computing Surveys]. – 2023. – Vol. 55, No. 9. – 1–33 p.

15 **Korinek A., Stiglits Dzh. E.** Iskusstvennyj intellekt i ego posledstviya dlya raspredeleniya dokhodov i bezrobotitsy [Artificial Intelligence and Its Implications for Income Distribution and Unemployment] [Electronic resource]. – Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24174/w24174.pdf (accessed: 26.03.2025).

16 **Yusupov R.** Stsenarii budushchego. Kak zhit i rabotat v mire, zakhvachennom nejrosetyu i robotami [Scenarios of the Future: How to Live and Work in a World Captured by Neural Networks and Robots]. – М : LitRes, 2024. – 320 p.

17 **Myuller V. S.** Philosophy of AI: A structured overview [Filosofiya iskusstvennogo intellekta : Strukturovanny obzor]. – 2025.

17.05.25 ж. баспаға түсті.

21.05.25 ж. түзетулерімен түсті.

06.06.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Б. С. Трубицкий¹, М. Ж. Кожамжарова², Т. А. Дронзина³

^{1,2}Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

³Әулие Климент Охридский атындағы София университеті,
Болгария, София қ.

Поступило в редакцию 17.05.25.

Поступило с исправлениями 21.05.25.

Принято в печать 06.06.25.

ДИАЛЕКТИКА ПРИЗМАСЫ АРҚЫЛЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЕКТІНІҢ ДАМУЫ

Мақала диалектикалық әдіснама призмасы арқылы жасанды интеллект (ЖИ) эволюциясын философиялық талдауға арналған, мұнда ЖИ технологиялық революциялардың бөлігі ретінде қарастырылады. Авторлар ЖИ дамуын оның іргетасы қаланған, логикалық ережелерге негізделген, бірақ шектеулі икемділігімен сипатталатын 1950 жылдарға дейін бақылайды. 1970–1980-жылдары МҮСІН секілді сараптамалық жүйелер тар салалардағы білімді формализациялады, алайда стандарты емес міндеттерді шеше алмады. 2000 жылдардан басталған серпіліс машиналық оқытуға және нейрондық желілерге көшумен байланысты болды. Бұл ЖИ-ге үлкен деректерді өңдеуге және бейнелерді тану секілді тапсырмаларды шешуге мүмкіндік берді, дегенмен бұл үрдістермен қатар алгоритмдердің ашық еместігі сияқты мәселелер де туындады.

Барлық жағымды үрдістермен қатар, алгоритмдердің ашық еместігі сияқты мәселелер де туындады. Диалектикалық әдіс негізгі қайшылықтарды анықтайды: ашықтыққа қарсы

технологиялық мүмкіндіктер, орталықсыздандыруға қарсы зерттеменің орталықтандыруы, жұмыс орындарына қарсы жаппай жұмыссыздық, жекелендіруге қарсы жеке өмірді қорғау. Бұл қайшылықтар ЖИ-ді жауапкершілікпен дамытуға ықпал ететін конструктивті шешімдерді табу мақсатында талданады. Авторлар адамның интеллектуалдық жүйелермен қатар өмір сүруін қамтамасыз ететін нақты шекараларды қалыптастыру үшін философиялық түсініктің маңыздылығын атап өтеді. ЖИ қоғамның барлық салаларына кеңінен еніп жатқанын ескере отырып, оны зерттеу пәнаралық тәсілді талап етеді. Бұл тәсіл адамзат қоғамын зерттеудің жаңа келешегін ашады.

Кілтті сөздер: диалектика, технологиялық трансформация, цифрландыру, жаһандану, жасанды интеллект, антропологиялық әсер, этикалық қайшылықтар, сана эволюциясы.

*Б. С. Трубицкий¹, М. Ж. Кожамжарова², Т. А. Дронзина³

^{1,2}Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

³Софийский университет Святого Климента Охридского,
Болгария, г. София

Received 12.04.25.

Received in revised form 21.05.25.

Accepted for publication 06.06.25.

РАЗВИТИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЕКТА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИАЛЕКТИКИ

Статья посвящена философскому анализу эволюции искусственного интеллекта (ИИ) сквозь призму диалектической методологии, где ИИ рассматривается как часть технологических революций. Авторы прослеживают развитие ИИ с 1950-х годов, когда был заложен его фундамент, основанный на логических правилах, но, который отличался ограниченной гибкостью. В 1970–1980-х годах экспертные системы, такие как МҮСІН, формализовали знания в узких областях, однако не справились с нестандартными задачами. Прорыв начинается с 2000-х годов и связан с переходом к машинному обучению, а также нейросетям. Все это позволило ИИ обрабатывать большие данные и решать такие задачи, как распознавание изображений.

При всех положительных тенденциях возникли и проблемы непрозрачности алгоритмов. Диалектический метод выявляет основные противоречия: технологические возможности против прозрачности, централизация разработки против децентрализации, массовая безработица против рабочих мест, персонализация против защиты приватности. Эти конфликты анализируются для поиска конструктивных решений, способствующих ответственному развитию ИИ. Авторы подчеркивают степень философского осмысления для формирования четких границ, обеспечивающих сосуществование человека и интеллектуальных систем. В виду масштабной вовлеченности ИИ во все сферы социума, исследование ИИ предполагает междисциплинарный подход, который открывает новые перспективы для исследований человеческого общества.

Ключевые слова: Диалектика, технологическая трансформация, цифровизация, глобализация, искусственный интеллект, антропологическое влияние, этические противоречия, эволюция сознания.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Аққулиева Әсия Ертайқызы, 2 курс докторанты, философия кафедрасы, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: asiya151725@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6050-7389>

Әлмұханов Серік Хабдылқәкімұлы, Профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Джуншеев Расилхан Ербосинович, Философия ғылымдарының кандидаты, Философия және саясаттану кафедрасының доценті, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhunshev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5792-7582>

Дронзина Татьяна Александровна, саяси ғылымдар докторы, Саясаттану профессоры, Халықаралық деңгейдегі жаттықтырушы-медиатор, Әулие Климент Охридский София университеті, София қ., 1504, Болгария, e-mail: dronzina@gmail.com; tatyana.dronzina@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5794-3390>

Зейнулина Айман Файзулловна, Филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: akbura66@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6990-468X>

Кожамжарова Майра Жанайдаровна, философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mayra_2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Құдабаев Амантай Жетписович, Философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: 208.kab@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

Нұрышева Гүлжихан Жұмабайқызы, Философия ғылымдарының докторы, философия кафедрасының профессоры, Философия және саясаттану факультетінің, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulzhikhan-nurysheva@yandex.kz, <https://orcid.org/0000-0001-6640-8111>

Смагулова Бахыт Таскеновна, философия магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: b_smagulova@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Султанова Гульнара Шаихьяновна, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

Ташекова Айгерим Тарбиновна, «Филология» мамандығының постдокторанты, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aiko_tarbinovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5491-2791>

Трубицкий Богдан Сергеевич, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Bogdan98vip@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аккулиева Асия Ертаевна, докторант 2 курс кафедры философии Факультет философии и политологии, Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: asiya151725@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6050-7389>

Альмуханов Серик Хабдылкакимович, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Джуншеев Расилхан Ербосынович, кандидат философских наук, доцент, кафедры философии и политологии, Таразский университет имени М. Х. Дулати, Республика Казахстан, г. Тараз, 080000, e-mail: zhunshev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5792-7582>

Дронзина Татьяна Александровна, доктор политических наук, профессор политологии, Тренер-медиатор международного класса, Софийский университет Святого Климента Охридского, г. София, 1504, Болгария, e-mail: dronzina@gmail.com; tatyana.dronzina@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5794-3390>

Зейнулина Айман Файзулловна, кандидат филологических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: akbura66@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6990-468X>

Кожамжарова Майра Жанайдаровна, кандидат философских наук, ассоциированный профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mayra_2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Кудабаев Амантай Жетписович, кандидат философских наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: 208.kab@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

Нурышева Гульжихан Жумабаевна, доктор философских наук, профессор кафедры философии, Факультет философии и политологии Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: gulzhikhan-nurysheva@yandex.kz, <https://orcid.org/0000-0001-6640-8111>

Смагулова Бахыт Таскеновна, магистр философии, старший преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: b_smagulova@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Султанова Гульнара Шаихьяновна, старший преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

Ташекова Айгерим Тарбиновна, Постдокторант по специальности «Филология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан e-mail: aiko_tarbinovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5491-2791>

Трубицкий Богдан Сергеевич, магистрант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Bogdan98vip@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Akkuliyeva Assiya Ertaikyzy, 2nd-year PhD student at the Department of Philosophy, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: asiya151725@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6050-7389>

Almukhanov Serik Khabdykovich, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008 Republic of Kazakhstan, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Dronzina Tatyana Alexandrovna, Doctor of Political Science, Professor of Political Science, International-Class Trainer-Mediator, Sofia University St. Clement of Ohrid, Sofia, 1504, Bulgaria, e-mail: dronzina@gmail.com; tatyana.dronzina@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5794-3390>

Kozhamzharova Maira Zhanaydarovna, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, The Republic of Kazakhstan, e-mail: mayra_2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Kudabayev Amantai Zhetpisovich, Candidate of Philosophical Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: email:208.kab@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

Smagulova Bakhyt, Master of Philosophy, Senior lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: b_smagulova@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Sultanova Gulnara Shaikhyanovna, Senior Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

Tasheкова Айгерим Тарбиновна, Postdoctoral student in Philology, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aiko_tarbinovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5491-2791>

Trubitskiy Bogdan Sergeevich, Undergraduate, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, The Republic of Kazakhstan, e-mail: Bogdan98vip@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

Zeinulina Aiman Faizullova, Candidate of Philological Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: akbura66@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6990-468X>

Zhumabaikyzy Nurysheva Gulzhikhan, Doctor of Philosophy, Professor at the Department of Philosophy, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulzhikhan-nurysheva@yandex.kz, <https://orcid.org/0000-0001-6640-8111>

Zhunsheyev Rasilkhan Erbosynovich, PhD in Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophy and Political Science, M. Kh. Dulaty Taraz University, 080000, Republic of Kazakhstan, Taraz city, E-mail: zhunshev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5792-7582>

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 01 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,
- Второй номер – до 30 июня;
- Третий номер – до 30 сентября;
- Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 DOI – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 Фамилия, имя, отчество (полностью) автора(ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 Ученая степень, ученое звание;

5 Аффiliation (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках; ORCID;

6 E-mail;

7 Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Kіріспе / Introduction** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем не менее 10 не более чем

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
 НАО «Торайғыров университет»,
 Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-1111-1111>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2222-2222>*e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ
ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса [1, с. 58].

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных [2, с. 48–69].

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель [8; 9].

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации [10].

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

- 1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 Кузнецова, А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

- 3 Каропа, Г. Н. Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 Штофф, В. А. Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 Таубаева, Ш. Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 Дахин, А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 Дахин, А. Н. Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 Аубакирова, С. Д. Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И. Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 Kuznetsova, A. G. Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 Karopa, G. N. Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 Shtoff, V. A. Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.
- 5 Taubayeva, Sh. Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.
- 6 Dahin, A. N. Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – Р. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

C. K. Антикеева, C. K. Ксембаева*

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс

ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeyeva, S. K. Ksembaeva*

Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна, «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111	Антикеева Самал Канатовна, докторант по специальности «Педагогика и психология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111	Samal Kanatovna Antikeyeva, doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraihyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111
Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222	Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222	Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraihyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ («ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегию Журнала.

Теруге 06.06.2025 ж. жіберілді. Басуға 27.06.2025 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

940 Kb RAM

Шартты баспа табағы 3,6.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4397

Сдано в набор 06.06.2025 г. Подписано в печать 27.06.2025 г.

Электронное издание

940 Kb RAM

Усл.печ.л. 3,6. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Шокубаева З. Ж.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4397

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz